

Sakralna arhitektura Istre u 18. stoljeću

Peršić, Paola

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:240436>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za Povijest umjetnosti

SAKRALNA ARHITEKTURA

ISTRE U 18. STOLJEĆU

(završni rad)

Studentica: Paola Peršić

Mentor: dr. sc. Marijan Bradanović, izv. prof.

Rijeka, rujan 2015.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Crkve kasnopaladijevskog tipa	4
2.1. Izvori i utjecaji.....	4
2.2. Razvoj.....	5
2.3. Značajke.....	7
2.4. Primjeri crkava građenih u 18. stoljeću	8
2.4.1. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Umagu	8
2.4.2. Crkva Uznesenja Marijina u Buzetu	10
2.4.3. Crkva svete Marije od Anđela u Poreču	10
2.4.4. Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Završju	12
2.4.5. Župna crkva svetog Servula u Bujama	12
2.4.6. Crkva sv. Vida, Modesta i Krešencije u Grožnjanu.....	14
2.4.7. Crkva sv. Franje Asiškog u Rovinju	15
2.4.8. Crkva sv. Lovre u Semiću.....	16
2.4.9. Crkva sv. Mihovila u Frati	16
2.5. Primjeri crkava građenih nakon 1800. godine.....	17
2.5.1. Crkva sv. Martina u Taru	17
2.5.2. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Humu	17
2.5.3. Crkva sv. Martina u Dolenjoj Vasi	18
3. Crkve Pićansko-senjske skupine	19
3.1. Izvori i utjecaji	19
3.2. Značajke.....	20
3.3. Primjeri	21
3.3.1. Katedrala Navještenja Blažene Djevice Marije u Pićnu	21
3.3.2. Crkva sv. Nikole u Pazinu.....	23

3.3.3. Crkva sv. Vida, Modesta i Krescencija u Gračišću.....	25
3.3.4. Crkva sv. Marka u Veprincu	26
3.3.5. Crkva sv. Andrije u Mošćenicama	26
3.4. Crkva sv. Petra i Pavla u Svetom Petru u Šumi	27
4. Zaključak.....	30
SAŽETAK	32
POPIS ILUSTRACIJA	33
POPIS LITERATURE	36

1. Uvod

U barokno doba, posebno u razdoblju 18. stoljeća sakralna arhitektura Istre doživljava veliki procvat, a barok kao jedno od stilskih razdoblja novoga vijeka, uspostavlja svoj vlastiti, specifičan odnos prema klasičnom naslijeđu.¹ Kada govorimo o stilskom poimanju povijesti umjetnosti, barokni se stil u arhitekturi pojedinih hrvatskih regija prihvaća u različito vrijeme i dolazi iz različitih ishodišta. Iako razdoblje baroka obuhvaća 17. i 18. stoljeće, velike su razlike u umjetnosti tih dvaju razdoblja. Tijekom 17. stoljeća postupno se prihvaća rani barok, a 18. stoljeće obuhvaća visoki i kasni barok. U 18. se stoljeću osim baroknih karakteristika, javljaju se i obilježja rokokoja i baroknog klasicizma.² Kao opća značajka baroka ističe se dinamika ostvarena naglašavanjem središnje osi kojoj se ostale osi podvrgavaju.³

Arhitektura se poput skulpture i slikarstva, uvijek kroz povijest ugleda na određene uzore koji su većinom vezani uz trenutne društvene i političke prilike određenog teritorija. Kada se govori o arhitektonskoj djelatnosti na području Hrvatske važno je razlikovati graditeljstvo kontinentalne Hrvatske, čije su značajke vezane uz srednjoeuropsku tradiciju, i graditeljstvo jadranske Hrvatske koje svoje uzore većinom traži u talijanskoj, najčešće venecijanskoj tradiciji. Unutar graditeljstva jadranske Hrvatske možemo razlikovati Dubrovačku Republiku i teritorij koji je pod venecijanskom i austrijskom vlašću poput Istre. Upravo je zato proučavanje stilskih osobina sakralne arhitekture 18. stoljeća u Istri usko vezano uz političku podjelu tog teritorija. Istarski poluotok u to vrijeme nema jakih urbanih središta i politički je podijeljen između Mletačke Republike i Austrijskog Carstva. (Slika 1.) Potrebno je uzeti u obzir ta dva kulturna ishodišta, dvije države potpuno suprotnih interesa koji su se odrazili između ostalog, i na arhitekturu.⁴

Potrebno je spomenuti i gospodarske prilike koje se nakon 1700. godine počinju stabilizirati u cijeloj regiji, dok je 17. stoljeće bilo obilježeno krizama i neimaštinom, kugom i ratovima. Godine mira omogućavale su postupni oporavak kako gospodarske i ekonomske, tako i umjetničke situacije na istarskom poluotoku. Na području Pazinske knežije, oporavak gospodarstva i kavalitete življenja bio je sporiji nego uz obalu, zbog prometne izoliranosti, ali i zbog feudalnog načina gospodarenja, gdje su se vlasnici posjeda borili za veći osobni profit.

---

¹ MILAN PELC, Barok, u: *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*. Zagreb, 2012., 305.

² KATARINA HORVAT-LEVAJ, Barokna arhitektura, u: *Hrvatska umjetnost- povijest i spomenici*, (ur.) Milan Pelc. Zagreb, 2010., 249.

³ MILAN PELC, (bilj. 1.), 265.

⁴ RADMILA MATEJČIĆ, Sakralna arhitektura u Istri i na kvarnerskim otocima, u: *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb, 1982., 433.

Unatoč takvoj situaciji obnova i izgradnja crkava i samostana tekla je relativno brzo. Razlog tome nalazi se u ondašnjim vjerskim običajima, poput ispunjavanja zavjeta, ali i u tradicionalnom „natjecanju“ između bratovština unutar različitih gradova i sela. Sve do kraja 18. stoljeća katolička crkva bila je glavni naručitelj umjetničkih djela, a samim time i pokretač različitih umjetničkih pokreta koje možemo očitati u interijeru i eksterijeru istarskih crkava.⁵

Istra je geografski najbliža Veneciji kao središtu likovne i arhitektonske kulture jadranskog prostora.⁶ Samim time, graditeljski pothvati 18. stoljeća u većini slučajeva predstavljaju spoj venecijanskog utjecaja i lokalne tradicije.⁷ Prilikom pokušaja da sakralnu arhitekturu u Istri podijelimo u skupine s obzirom na stilske značajke, javljaju se nedoumice zbog brojnih stilski netipičnih građevina čija se arhitektonska plastika i jednostavni oblici prostora ne mogu uzeti kao pouzdane odrednice za stilsko određenje.⁸ Vladimir Marković je prilikom svojih istraživanja odabrao pristup razmatranja crkava s obzirom na građevne odlike što podrazumijeva proučavanje tlocrtnih rješenja, oblika prostora, te građe stropa, odnosno svoda. Na taj način moguće je razvrstati zidnu plastiku i prepoznati njezin udio u podjeli zidnih ploha, te razvrstati crkve u nekoliko tipski različitih skupina i pokazati odnose između njih.⁹

Osim graditeljskih pothvata, važno je spomenuti i dekoraciju interijera. Tijekom prve polovice 18. stoljeća interijeri crkava opremali su se raskošnim namještajem i oltarima u duhu kasnog baroka i rokoka, a potaknuta je i intenzivna nabava slikarskih djela.¹⁰ Izgradnja velikog broja novih crkava, kao i obnova starih, potaknula je podizanje brojnih oltara, a samim time i opremanje slikarskim djelima. Nadovezujući se na tradiciju 16. stoljeća, naručitelji iz Istre i Dalmacije većinom su naručivali slikarska djela i kamene oltare više ili manje poznatih mletačkih majstora i nalaze se gotovo isključivo u mjestima koja su bila pod vlašću *Serenissime*.¹¹ Uz dominantan utjecaj Venecije očituje se i doticaj s likovnom kulturom podalpskih umjetničkih središta. Slikarska je produkcija izrazito brojna, stilski raznolika i pokazuje neujednačenu vrsnoću, a sačuvana su i brojna djela majstora kojima se ne zna ime, te koji najčešće potječu iz nekih lokalnih radionica. Istovjetnu situaciju nalazimo u Dalmaciji

---

⁵ VIŠNJA BRALIĆ, „Razdoblje mira i oporavka“- slikarstvo u Istri u posljednjim desetljećima 17. i u 18. stoljeću, u: *Slikarska baština Istre- djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*. Zagreb, 2006., 78.

⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*. Zagreb, 2004., 7.

⁷ VIŠNJA BRALIĆ, Barok, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 60.

⁸ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 8.

⁹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 9.

¹⁰ VIŠNJA BRALIĆ, (bilj. 5), 77.

¹¹ MILAN PELC, (bilj. 1), 345.

i kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom baroknog razdoblja.¹² Osim velike slikarske produkcije, 18. stoljeće na prostoru Istre obilježeno je izradom brojnih kamenih oltara koji postupno istiskuju drvene. U većem broju slučajeva ti su oltari nastali u sklopu mletačkih radionica i dopremani brodovima na istarski poluotok.¹³ Spomenuta slikarska i kiparska baština ukazuje na uvoz djela iz okolnih područja, većinom izravno iz venecijanskih radionica, ali i na cirkuliranje lokalnih slikarskih radionica cijelim područjem Istre. Potrebno je naglasiti da su sačuvana isključivo kiparska i slikarska djela religiozne tematike, vezane uz sakralne prostore.¹⁴

Za proučavanje sakralnih građevina 18. stoljeća osobito je značajna skupina velikih, uglavnom župnih crkava, čije se stilske karakteristike vezuju uz venecijanski barokni klasicizam s ishodištem u graditeljskoj školi Andree Palladija¹⁵, ali i u ranijoj arhitekturi venecijanske renesanse.¹⁶ Takva se tipska skupina naziva kasnopaladijevskom, a uz nju važna je i pićansko-senjska tipska skupina. Gradnja tih tipova crkvi karakteristična je za 18. stoljeće. Ovim radom prikazati ću prvenstveno značajke tih dvaju tipova predstavljajući ih kroz primjere. Prema teritorijalnoj rasprostranjenosti tipskih skupina možemo proučavati i tadašnju, već spomenutu, političku podjelu Istre. Tako se crkve pićansko-senjske skupine nalaze isključivo u austrijskom dijelu Istre, a kasnopaladijevske na području koje je bilo pod venecijanskom vlašću.¹⁷ Proučavajući određene primjere iz navedenih tipskih skupina, prikazati ću načine gradnje i značajke sakralne arhitekture građene u 18. stoljeću na području Istre.

---

¹² GIORGIO FOSSALUZZA, Tragom pisane povijesti slikarske baštine Istre, u: *Slikarska baština Istre- djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*. Zagreb, 2006., 15.

¹³ MILAN PELC, (bilj. 1), 319.

¹⁴ RADOSLAV TOMIĆ, Barokno slikarstvo u jadranskoj Hrvatskoj, u: *Hrvatska umjetnost- povijest i spomenici*. Zagreb, 2010., 371.

¹⁵ Andrea Palladio- Andrea di Pietro della Gondola (1508-1580) talijanski je arhitekt rođen u Padovi, a umro u Vicenzi, djelovao je u sjevernoj Italiji gdje je bio najvažniji arhitekt 16. stoljeća. Bio je i teoretičar arhitekture koji je proučavao dizajn i razvio svoj vlastiti stil gradnje koji je ostvario u svojim vilama, palačama i crkvama. Preuzeto: MARGARET ANN RICHARDSON, Andrea Palladio, u: *Encyclopedia Britannica*, <http://www.britannica.com/biography/Andrea-Palladio>, posjećeno: 13.7.2015.

¹⁶ KATARINA HORVAT-LEVAJ, (bilj. 2), 277.

¹⁷ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 194.

2. Crkve kasnopaladijevskog tipa

Na području Istre i Hrvatskog primorja u 18. stoljeću grade se velike, uglavnom župne crkve za koje je prihvaćeno mišljenje da se ugledaju na arhitekturu 16. stoljeća u Italiji, a prvenstveno na način projektiranja veoma važnog arhitekta A. Palladija, čije su inovacije promijenile povijest arhitekture. Osim po važnim graditeljskim projektima, Andrea Palladio poznat je kao teoretičar arhitekture. Njegovo djelo „I quattro Libri dell' Architettura“ izdano u Veneciji 1570. godine, smatra se veoma značajnim jer u njemu Palladio iznosi različite arhitektonske formule važne za povijest arhitekture u svijetu. Njegova se proučavanja često temelje na istraživanjima i zaključcima Leona Battiste Albertija i Vitruvija.¹⁸

2.1. Izvori i utjecaji

Kada se govori o ugledanju na arhitekturu A. Palladija prvenstveno se misli na njegovu venecijansku gradnju, na gradnju crkve Il Redentore od 1577. do 1592. godine. Il Redentore, odnosno crkva Krista Otkupitelja, zavjetna je crkva sagrađena za zaštitu od kuge, a nalazi se na otočiću Giudecca.¹⁹ Zajedno s crkvom San Giorgio Maggiore, ova crkva predstavlja Palladijeva najbolja cjelovita sakralna dostignuća. Predstavlja prvi primjer u kojem Palladio smješta ulaz u crkvu iznad razine ulice. Slijedeći Vitruvijeva, Albertijeva, ali i vlastita teoretska načela, on uzdiže crkvu na stepenište, u dekoraciji se služi isključivo bjelinom mramora. Također, ugledajući se na antičke hramove, Palladio na pročelju koristi polustupove postavljene na visoke postamente, što građevini daje monumentalnost i svečanost.

Poput fasade, i unutrašnjost je u potpunosti napravljena od istarskog kamena i bijele štuko dekoracije.²⁰ Ako promatramo njezin tlocrt, to je longitudinalna jednobrodna građevina s tri para povezanih bočnih kapela sa svake strane. Brod je pravokutnog oblika, a kapele su odvojene parovima kompozitnih polustupova koji nose masivno gređe iznad kojeg se nastavlja zidani svod koritastog oblika.²¹ Glavni brod vodi do križišta iznad kojeg se uzdiže visoka kupola s lanternom. Na križištu je Palladio projektirao polukružne apside na bočnim stranama koje formiraju transept, a na trećoj strani nalaze se polukružno postavljeni stupovi koji sežu do oltara, te odvajaju prostor za redovnike i svećenstvo.²² (Slika 2.) Razlike između Palladijeve crkve i sličnih crkava 18. stoljeća su ipak znatne, što se najbolje vidi u

---

¹⁸ LIONELLO PUPPI, Andrea Palladio. Milano, 1999., 350.

¹⁹ DEBORAH HOWARD, *The Architectural History of Venice*. Yale University Press, London, 2002., 203.

²⁰ DEBORAH HOWARD, (bilj. 19), 204.

²¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 41.

²² http://www.greatbuildings.com/buildings/Redentore_Church.html, Posjećeno: 16.7.2015.

oblikovanju svetišta i broda. U crkvama 18. stoljeća svetište je svedeno na travej nadsvođen kupolom i pridruženu polukružnu apsidu. U crkvi Il Redentore svod je zidan, dok je u crkvama 18. stoljeća građen drvom. Takva konstrukcija ne zahtijeva podupiranje kapelama, kao što je to u slučaju zidanog svoda, te upravo zato crkve 18. stoljeća imaju mnogo pliće kapele. Zidna plastika je plošnija, a umjesto parova polustupova javljaju se pilastri. Dok u Palladijevoj crkvi neprekinuto gređe naglašeno odvaja zidove od svodnog polja, u crkvama 18. stoljeća gređe je raščlanjeno obratima.²³

Što se tiče slikarskog i kiparskog inventara ovih crkava, kao što sam napomenula u uvodnom dijelu, u 18. je stoljeću nastavljena ustaljena praksa naručivanja djela izravno iz venecijanskih radionica, zbog zemljopisne blizine Venecije, najvećeg tadašnjeg umjetničkog središta na Jadranu.²⁴

2.2. Razvoj

Početak 18. stoljeća venecijanska arhitektura započinje s jednim stilom u arhitekturi i dekoraciji koji se razlikovao od stilova ostalih područja u Italiji, pa čak i u ostatku Europe. Razdoblje kasnog baroka u Veneciji se ne odražava kroz igru svjetlosti i dekoracije, već kroz ozbiljniji, klasičniji način gradnje baziran na arhitektonskim inovacijama Andree Palladija. Takva klasicistička struja vodila je dalje ka baroknom neoklasicizmu.²⁵ Radmila Matejčić govori kako je upravo taj stil preuzet u istarskoj sakralnoj gradnji 18. stoljeća. Ona navodi kako je provincijskoj sredini odgovarala takva klasicistička struja jer je nudila jednostavnija i skromnija rješenja od onih karakterističnih za ostatak Italije. Osim toga, u zgusnutoj strukturi istarskih gradova teško bi bilo ostvariti nekakav veći barokni sklop. Iz navedenih razloga prihvaćen je takav tip jednobrodne dvoranske crkve s bočnim kapelama koje su nadomjestile prostor bočnih brodova i zadovoljile osnovni cilj, a to je smještaj oltara koje su naručivale bratovštine.²⁶

Vladimir Marković u svom članku opisuje „razvojni put“ ovakvog tipa jednobrodnih neopaladijevskih crkava, gdje napominje da pod pojmom „neopaladijanizma“ misli na određenu arhitektonsku shemu koju je Andrea Palladio ostvario brodom crkve Il Redentore.²⁷ Već u jednobrodnim crkvama 17. stoljeća u Veneciji sadržane su Palladijeve ideje zajedno s

---

²³ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 43.

²⁴ VIŠNJA BRALIĆ, (bilj. 5), 78.

²⁵ DEBORAH HOWARD, (bilj. 19), 236.

²⁶ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 441.

²⁷ VLADIMIR MARKOVIĆ, Neopaladijevske jednobrodne crkve 18. stoljeća u sjevernojadranskoj Hrvatskoj, u: *Prijatelj zbornik II: Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Krana Prijatelja*, (ur.) Joško Belamarić., Split, 1992., 427.

iskustvima renesansne tradicije. Renesansna se tradicija može prepoznati u tlocrtnim rješenjima poput tlocrta grčkog križa upisanog u četverokut. Takve tlocrte projektirali su veliki renesansni arhitekti poput Maura Codussija²⁸ i Jacopa Sansovina²⁹. Jedan od izvora iz kojeg su se razvile bočne kapele u kasnopaladijevskom tipu crkava je crkva S. Lazzaro dei Mendicanti arhitekta Francesca Contina³⁰ iz 1634. godine. On je razdijelio bočne zidove u tri polja pomoću parova pilastara. Dva su rubna polja uža i produbljena plitkim kapelama, a srednje polje je blago uvučeno, te je iznad gređa u tom dijelu projektiran polukružni prozor. Takva forma javlja se i na zaključnom zidu svetišta, te oblikom podsjeća na formu trijumfalnog luka, motiva prezetog iz Palladijeve arhitekture.³¹ Tijekom 17. stoljeća ponavlja se i Palladijevo rješenje s tri para jednakih kapela, što možemo vidjeti u crkvi San Pantaleone (1668.-1683.) i San Stae (1683.-1704.) Utjecaji se mogu prepoznati i u postavljanju prozorskih otvora koji se upravo prema Palladijevoj ideji rastvaraju u zoni svoda, između parova nosača. Takva postava polukružnih palladijevskih prozora ponavlja se u mnogim venecijanskim crkvama 17. stoljeća.³² Antonio Gaspari³³ obnovio je Palladijevo rješenje broda s tri para jednakih kapela odijeljenih parovima nosača što možemo vidjeti na njegovoj crkvi Santa Maria della Fava (1705.-1415.). Od venecijanskih je prethodnika preuzeo korintske pilastre umjesto polustupova, mjeru kapela i koritasti svod naglašenih krivulja. Njegova je arhitektura bila poticaj Giorgiu Massariju³⁴ koji gradi tipološki istovjetne crkve

---

²⁸ Mauro Codussi (Moro, Moreto da Bergamo, Mauro di Martino, Codussis)- rođen 1440. U selu Lenna, sjeverno od Bergama, a umro 1504. Godine u Veneciji. Bio je talijanski arhitekt koji je pozvan u Veneciju 1468. godine, te je uveo renesansni stil u arhitekturu Venecije. U odnosu na izrazitu gotičku dekorativnost, Codussi u arhitekturu počinje uvoditi jednostavne i „čiste“ elemente. Projektirao je brojne važne crkve i palače, na kojima se vidi njegovo poznavanje Albertijeve i Brunelleschijeve arhitekture. Za razliku od brojnih drugih arhitekata, poput Albertija, Codussi je osobno pratio izvedbu svojih projekata, te je putovao u Istru i Veronu da prema vlastitoj procjeni odabere najbolji kamen za gradnju. Osim toga, birao je najbolje izvođače koji su ponekad dolazili iz Lombardije, ali i iz Istre. Preuzeto: JOHN MCANDREW, *Venetian architecture of the early Renaissance*. London, 1980., 232.-235.

²⁹ Jacopo Sansovino (Tatti)- (1486-1570) firentinski kipar i arhitekt koji je uveo stil visoke renesanse u Veneciju, bio je u radionici Andreje Sansovina, boravio jedno vrijeme u Rimu i umro u Veneciji. Preuzeto: The Editors of *Encyclopedia Britannica*, Enciclopedia Britannica- <http://www.britannica.com/biography/Jacopo-Sansovino>, posjećeno: 17.7.2015.

³⁰ Francesco Contini- (1599-1669) talijanski arhitekt rođen u Rimu koji se primarno bavio crtežima i rekonstrukcijama antičkih spomenika, a gotovo od početka njegova je karijera vezana uz obitelj Barberini u Rimu. Preuzeto: HELLMUT HAGER, Francesco Contini, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-contini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-contini_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno: 17.7.2015.

³¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 27), 427.

³² VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 27), 430.

³³ Antonio Gaspari, talijanski arhitekt rođen vjerojatno oko 1660. godine na području Veneta, školovao se kod Baldassarrea Longhene, djelovao većinom u Veneciji i umro krajem prve polovice 18. stoljeća. Preuzeto: LORENZO FINOCCHI GHERSI, Antonio Gaspari, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-gaspari_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-gaspari_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno: 17.7.2015.

³⁴ Giorgio Massari- (1687-1734) venecijanski arhitekt koji kroz rad Antonija Gasparija bio pod utjecajem projekata Baldassarrea Longhene. U njegovu se radu vidi klasična tradicija i poznavanje rada Andreje Palladia. Preuzeto: MICAELA MANDER, Giorgio Massari, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/giorgio-massari_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giorgio-massari_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno: 17.7.2015.

dvadesetih godina 18. stoljeća. Među tim mnogobrojnim crkvama, za ovu temu su važne one skromnije, župne crkve na području venecijanske terraferme. Unutar strogo određene tipizacije broda Massari variraju pojedinosti koje se odnose na oblikovanje nosača, gređa i svodova. Upravo tim rasponom varijacija Massari određuje arhitektonski tip neopalladijevske jednobrodne crkve kakve su karakteristične na sjevernojadranskom području, pa time i u Istri, u 18. stoljeću.³⁵ Prva crkva ovakvog tipa gradi se već 1730. godine u Umagu, što ukazuje na brzo prihvaćanje utjecaja u istarskoj sredini, a gradnja crkve u Poreču 1747. godine ukazuje na prisutnost samog Massaria kao projektanta. Ubrzo se ovakav tip crkava počeo širiti u unutrašnjost Istre i na Kvarner, uz prihvaćanje utjecaja iz drugih sredina. Važno je istaknuti i urbanističku važnost ovih crkava. One utječu na oblikovanje i raspored gradskih trgova, te na prostorne gabarite utvrđenih istarskih gradova.³⁶

2.3. Značajke

Vladimir Marković kao značajke kasnopaladijevskog tipa crkava navodi brod izduženoga pravokutnog oblika, nadsvodjen koritastim svodom koji je konstruiran u drvenoj građi. Konstrukcija koritastog svoda i oblikovanje arhitektonske plastike poput korintskih kapitela, bili su zahtjevni radovi za koje su potrebni vješti majstori. Upravo zbog toga možemo reći da je gradnja kasnopaladijevskih crkava u Istri za tako malu sredinu i njezinu gospodarsku snagu bila u svakom smislu veoma zahtjevna, te je trajala i po nekoliko desetljeća. Takva dugotrajna gradnja prouzročila je izmjenu graditelja, izradu novih projekata i nove odluke naručitelja. Sve je to utjecalo na izgled dovršene verzije.³⁷ Nadalje, na uzdužnim se zidovima šire dvije ili tri plitke kapele između kojih je zid pojačan pilastrima koji stoje na visokim postamentima. Zidovi su od svoda odijeljeni širokim raščlanjenim gređem, a cijeli je brod osvjetljen prozorima koji se nalaze u osi kapela, iznad gređa. Na tim je mjestima svod zasječen susvodnicama. Crkve sadrže i konstrukciju u obliku trijumfalnog luka koji se uzdiže visoko u zonu svoda, a iznad njega se također nalazi susvodnica. I na strani svetišta i na zapadnoj strani oblikovani su otvori u obliku trijumfalnog luka, omeđeni pilastrima.³⁸ Kada govorimo o organizaciji crkvenog broda radi se o strogo određenom tipu bez većih odstupanja u rasporedu i izgledu dijelova.³⁹ Crkve kasnopaladijevskog tipa imaju i karakteristična pročelja, podijeljena na tri polja pilastrima koji nose gređe i zaključena trokutnim zabatom. Pilastri su vrstom usklađeni s unutrašnjošću, korintski ili dorski, te su

³⁵ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 27), 433.

³⁶ KATARINA HORVAT-LEVAJ, (bilj. 2), 277.

³⁷ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 47.

³⁸ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 40.

³⁹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 27), 434.

podignuti na visoke postamente. Često se unutar površine zabata nalazi otvor.⁴⁰ Ukratko, crkve kasnopaladijevskog tipa su jednobrodne građevine s plitkim bočnim kapelama i koritastim svodom u brodu, te imaju svetište iznad kojeg se uzdiže kupola. U unutrašnjosti je karakteristična raščlamba zidnih plašteva pilastrima, a pročelja su zaključena trokutastim zabatima.⁴¹

Crkve ovakvog oblika Radmila Matejčić naziva „primorskom skupinom“ pri čemu se poziva na slovensku stručnu literaturu, točnije na autora Nacu Šumija koji je tako nazvao crkve u primorskom i krškom dijelu u namjeri da ih regionalno odredi.⁴² U tu skupinu ona svrstava župne crkve u Umagu, Buzetu, Grožnjanu, Završju i Bujama, te crkvu sv. Antuna Opata u Velom Lošinju i crkvu Gospe od Anđela u Poreču, sagrađene od 1730. do 1790. godine. Kako su građene u razmaku od šezdesetak godina, naravno da nemaju sve elemente zajedničke, no unatoč tome može se govoriti o razvoju lokalnog ukusa pod utjecajem venecijanske arhitekture 18. stoljeća.⁴³ Toj skupini Vladimir Marković pripisuje crkve u Rovinju, Semiću, Taru, Humu i Dolenjoj Vasi, od čega posljednje dvije izlaze iz okvira 18. stoljeća jer su datirane 1802. i 1808. godinom. Osim prethodno navedenih značajki, autorica Radmila Matejčić kao jednu od značajki crkava „primorske skupine“ navodi i glavni oltar „alla romana“, odnosno oltar koji je ujedno i svetohranište s baldahinom, a nalazi se u svetištu crkve.⁴⁴

2.4. Primjeri crkava građenih u 18. stoljeću

2.4.1. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Umagu

Na sjeverozapadnoj obali Istre, sjeverozapadno od Buja nalazi se grad Umag, koji je ujedno i luka, te predstavlja gospodarsko i kulturno središte obalnog dijela sjeverozapadne Istre. U gradskoj jezgri ostao je sačuvan veliki dio srednjovjekovno-renesansnih zidina i kula koje su uklopljene u noviju arhitektonsku izgradnju. 1730. godine započeta je izgradnja nove jednobrodne župne crkve prema projektu Giovannia Dongetta,⁴⁵ a sagrađena je na mjestu stare koja je porušena. Važno je istaknuti da je orijentacija starije župne crkve bila pravilna, odnosno imala je svetište na istoku, a ulaz na zapadu, dok nova crkva nije slijedila pravilnu

---

⁴⁰ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 60.

⁴¹ KATARINA HORVAT-LEVAJ, (bilj. 2), 277.

⁴² VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 27), 426.

⁴³ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 440.

⁴⁴ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 446.

⁴⁵ Giovanni Dongetti ili Dongetti da Pirano bio je graditelj i obnovitelj baroknih crkava na području Bujštine: crkve sv. Uznesenja Blažene Djevice Marije u Umagu, sv. Servula u Bujama, te sv. Petra i Pavla u Završju. Preuzeto: BRUNO NEFAT, Dongetti da Pirano, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 183.

orijentaciju. Razlog tome bila je prvenstveno izgradnja i oblikovanje novih gradskih trgova, a osim toga orijentacija istok-zapad nije više nosila nekadašnje istaknuto liturgijsko značenje. Gradnja crkve završena je 1757., posvećena je 1760. godine, a monumentalno pročelje ostalo je nedovršeno.⁴⁶ Osim Uznesenju Blažene Djevice Marije, crkva je posvećena i sv. Pelegrinu, a svojom veličinom dominira glavnim gradskim trgom. Uz crkvu se nalazi i samostojeći zvonik visok 33 metra, građen tijekom 15. stoljeća, a obnovljen 1691. godine.⁴⁷ (Slika 3.) Zvonik je zatvorenog tipa s otvorenom lođom za smještaj zvona i s manjim otvorima u istoj liniji po cijeloj visini zvonika, te takvim izgledom odgovara tipičnim primjerima zvonika u Veneciji. Na zvoniku se nalazi kameni reljef lava kao simbol Venecije koji se nekada nalazio na komunalnoj palači, a izvorno je, zajedno s reljefom sv. Pelegrina, uzidan nad glavnim ulazom u grad.⁴⁸ Unutrašnjost crkve, oblikovanje pravokutnog broda s bočnim kapelama, mjesto postavljanja prozorskih otvora, oblik korintastoga svoda, kao i korištenje oblika trijumfalnog luka u prostoru prema svetištu, odgovara značajkama kasnopaladijevskog tipa crkava. (Slika 4.) Za razliku od toga, pročelje je pomalo atipično. Umjesto trodijelne vertikalne podjele i trokutastog zabata, ova crkva ima dvokatno pročelje koje je u donjem dijelu, pilastrima korintskih kapitela na postamentima, podijeljeno na 5 dijelova. Gornji je dio niži i uži od donjeg, te se izgledom i oblikovanjem ne poklapa s donjim dijelom, čemu pridonosi i njegova nedovršenost.⁴⁹

Župna crkva u Umagu predstavlja prvi primjer kasnopaladijevskog tipa crkva u Istri, čime je postala poticaj za gradnju okolnih crkava u Buzetu, Bujama, Grožnjanu, Završju, Poreču i Taru.⁵⁰ Prema V. Markoviću, takvo oblikovanje pokazuje kako se kasnopaladijevski tip jednobrodne crkve na hrvatskoj obali Jadrana usvaja veoma rano, ali i da u vrijeme početka gradnje umaške crkve taj tip još nije bio uobičajen, odnosno nisu mu bile u potpunosti određene značajke.⁵¹ Osim toga, crkva je važna jer je bila prva ovakvoga arhitektonskog tipa čime je postala poticaj za gradnju okolnih crkava u Buzetu, Bujama, Grožnjanu, Završju, Poreču i Taru.⁵²

---

⁴⁶ MARIJAN BRADANOVIĆ, Umag, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 841.

⁴⁷ NARCISA BOLŠEC FERRI, BRANKA MILOŠEVIĆ, Baština Umaga i okolice, u: *Umago-monografija grada Umaga*, (ur.) Sanja Benčić, Ivana Martinčić, Branka Milošević, Dimitrij Sušan, Neven Ušumović. Pučko otvoreno učilište „Ante Babić“ Umag, 2012., 63.

⁴⁸ NARCISA BOLŠEC FERRI, BRANKA MILOŠEVIĆ, (bilj. 47.), 63.

⁴⁹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 60.

⁵⁰ NARCISA BOLŠEC FERRI, BRANKA MILOŠEVIĆ, (bilj. 47.), 64.

⁵¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 60.

⁵² VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 60.

2.4.2. Crkva Uznesenja Marijina u Buzetu

Mali sjevernoistarski grad Buzet smješten je na brežuljku iznad doline rijeke Mirne. Tijekom povijesti grad je utvrđen bedemima koji su u nekoliko navrata obnavljani i ojačavani zbog ratnih razaranja. U razdoblju od 1769. do 1784. godine, u jugozapadnom dijelu Buzeta, sagrađena je crkva koju se često naziva replikom crkve Uznesenja Marijina u Umagu, jer preuzima gotovo sve njezine arhitektonske značajke.⁵³ Arhivska dokumentacija ove crkve potvrđuje namjeru da se doslovno kopira organizaciju crkve u Umagu. Unutar spomenute dokumentacije nalazi se i građevinski ugovor sklopljen 1779. godine između Buzećana i graditelja Filippa Dongettija iz Pirana.⁵⁴ Ovo je jedinstveni primjer među istarskim crkvama gdje nailazimo na tako velike podudarnosti.⁵⁵ U interijeru ove crkve, baš kao i umaške, ništa od značajki kasnopaladijevske skupine nije zapostavljeno. (Slika 5.) Ponovo je dan naglasak na prostor ispred svetišta i na samo svetište. Između pravokutnog broda i apside za kor oblikovan je kvadratni prostor nadsvođen kupolom na pandativima. Za ravnomjerno osvjetljenje prostora zaslužni su pravokutni prozori, a svod je u svetištu oblikovan susvodnicama koje se sastaju u tjemenu. U ostatku crkve svod je bačvast i isprekidan susvodnicama.⁵⁶ Prozori se u brodu javljaju iznad bočnih kapela. Lukovi, korintski kapiteli visokih pilastara, vijenci i arhitravi, dio su bogate dekoracije koja se javlja u čitavom interijeru. Najveći doprinos dekoraciji daju okviri za slike koji se javljaju između pilastara cijelom dužinom i visinom crkve. Pročelje ove crkve je dovršeno, te njime dominira portal flankiran stupovima koji nose gredu iznad koje je nadstrešnica u obliku segmentnog luka. Kao u umaškoj crkvi, površina pročelja podijeljena je vertikalno pilastrima na pet dijelova, a horizontalno se sastoji od dva dijela od kojih je gornji uži i niži, te se na njega nastavlja trokutasti zabat s kružnim otvorom. Uz crkvu se nalazi zvonik koji oblikovanjem možemo usporediti ponovo s venecijanskim načinom oblikovanja.

2.4.3. Crkva svete Marije od Anđela u Poreču

Grad Poreč smješten je na malom poluotoku u sredini zapadne obale Istre, te formira uvalu koja je od prahistorijskog razdoblja služila kao lučki centar. Linijom poluotoka sagrađene su i gradske zidine koje se nisu značajnije mijenjale od početka postojanja grada.⁵⁷ Poreč je kao grad počeo funkcionirati još u 1. stoljeću naše ere, te od tada, pa sve do danas

---

⁵³ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 60.

⁵⁴ Filippo Dongetti sin je Giovannija Dongettija, projektanta i obnovitelja baroknih crkava na području Bujštine. Preuzeto: VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 50.

⁵⁵ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 49.

⁵⁶ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 442.

⁵⁷ MILAN PRELOG, *Poreč, grad i spomenici*. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 2007., 67.

nije mijenjao svoj osnovni urbanistički raspored, određen pravilnim sistemom ulica koje se sijeku pod pravim kutem.⁵⁸ U doba baroka Poreč je bio sjedište biskupije, a sredinom 18. stoljeća postaje veliko kulturno središte, te sve to dovodi do velikog porasta stanovništva i do potrebe za gradnjom nove crkve izvan povijesne jezgre. U razdoblju od 1747. do 1770. godine na Trgu slobode, koji se nalazi u središtu grada, sagrađena je crkva Gospe od Anđela, koja predstavlja jedan od primjera jednobrodnih tipova crkvi karakterističnih za onaj istarski teritorij koji je bio pod venecijanskim utjecajem.⁵⁹ (Slika 6.) Izgrađena je na mjestu starije crkve iz 16. stoljeća koja je do temelja srušena prije gradnje današnje crkve.

U početnoj fazi izgradnje sudjelovao je već spomenuti venecijanski arhitekt Giorgio Massari kojem se pripisuje svetište s apsidom koje je kasnije prepravljeno. Unutar apside posebno je važno oblikovanje prozora u gornjem dijelu.⁶⁰ Ova je crkva primjer dugotrajne gradnje tijekom koje su se izmjenjivali graditelji. Promjenom graditelja dolazilo je do novih ideja i mogućih rješenja. Osim toga, kroz generacije mijenjale su se i želje naručitelja, pa je i to utjecalo na gradnju. Prema autoru Vladimiru Markoviću, početku radova i Massarijevoj suradnji pripadaju meko oblikovani otvori u svetištu, a pseudodorski pilastri napravljeni u žbuci vremenu dovršenja crkve.⁶¹ Izgled pročelja u potpunosti odgovara značajkama kasnopaladijevskog tipa crkava. Pilastri s dorskim kapitelima postavljeni su na visoke postamente i dijele pročelje vertikalno na tri dijela, na što se nastavlja gređe i trokutasti zabat s kružnim otvorom. U unutrašnjosti također možemo prepoznati tipične značajke ovog tipa-pravokutni brod proširen bočnim kapelama s prozorskim otvorima u gornjem dijelu, bez bogatih dekorativnih sredstava, što interijeru daje čistoću, funkcionalnost i eleganciju. Takva monokromija i minimalna dekorativnost također odgovaraju ranije spomenutim Palladijevim crkvama koje se nadovezuju na Albertijeve traktate. Usporedimo li ovu crkvu s crkvom I Gesuati (Santa Maria del Rosario), možemo u arhitektonskom oblikovanju vidjeti mnoge sličnosti što nam govori o dominantnom utjecaju arhitekta Massarija koji je crkvu I Gesuati gradio u razdoblju od 1726. do 1735. godine.⁶² (Slika 7.)

---

⁵⁸ MILAN PRELOG, (bilj. 57.), 83.

⁵⁹ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 440.

⁶⁰ NINA KUDIŠ, Poreč, crkva Gospe od Anđela, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 2011., 308.

⁶¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 47.

⁶² NINA KUDIŠ, (bilj. 60), 309.

2.4.4. Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Završju

Završje je gradić u središnjem dijelu istarskog poluotoka na visoravni nedaleko Grožnjana, često poznat po talijanskom nazivu Piemonte. Naselje je nastalo na mjestu prapovijesne gradine, te je bilo zaštićeno dvostrukim prstenom zidina čiji su ostaci i danas vidljivi. Barokna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije nalazi se u podnožju mjesta, izvan gradskih zidina.⁶³ Naručila ju je obitelj Contarini⁶⁴ 1792. godine, dovršena je 100 godina kasnije, a projektirao ju je arhitekt Giovanni Dongetti, projektant koji se spominje na nekoliko građevinskih zadataka u Istri.⁶⁵ Tlocrtno se ova crkva može dovesti u blisku vezu s crkvama u Umagu i Buzetu, što možemo vidjeti po mnogim arhitektonskim obilježjima. Poput umaške i buzetske crkve, ova crkva ima pravokutni brod zaobljenih uglova, te kupolom presvođeni prostor ispred glavnog oltara. Također, svod je ispresijecan susvodnicama ispod kojih su široki lukovi i bočne kapele, no prozorski su otvori malih dimenzija i ne omogućuju potrebnu količinu svjetlosti u prostoru.⁶⁶

2.4.5. Župna crkva svetog Servula u Bujama

Grad Buje nalazi se na zapadnom djelu Istre, na brežuljku istočno od Umaga. Stari dio grada očuvao je srednjovjekovnu urbanu strukturu. Na glavnom se trgu, uz palaču sagrađenu u stilu venecijanske cvjetne gotike, nalazi i župna crkva sv. Servula, koja predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika kasnobaroknog razdoblja u Istri. Građena je kao trobrodna crkva u 16. stoljeću, ali je oko 1754. godine temeljito pregrađena i pretvorena u jednobrodnu. Prilikom pregradnje stare crkve dolazi do promjene orijentacije, koja je prouzročila rušenje okolnih javnih zgrada na gradskom trgu. Razlozi promjene orijentacije, koja više nije istok – zapad, podudaraju se s umaškom crkvom, a odnose se na organizaciju gradskog trga.⁶⁷ Na temelju arhivskih istraživanja poznat je podatak da 1754. godine započinje gradnja crkve prema projektu Giovannija Dongettija, ali ga je zbog određenih poteškoća i nesuglasica zamijenio Antonio Naiber, graditelj iz Kopra. Gradnja crkve dovršena je 1768. godine, ali je tek 1784. posvećena.⁶⁸ Za proučavanje povijesti gradnje crkve i promjena koje su se

⁶³ SUNČICA MUSTAČ, Završje, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 908.

⁶⁴ Obitelj Contarini je venecijanska obitelj iz koje su mnogi važni venecijanski duždevi i važni građani, pod njihovom su vlašću bila mnoga mjesta na različitim dijelovima Venecije, a nekoliko ulica još uvijek nosi njihovo ime. Preuzeto: The Editors of Encyclopedia Britannica, Enciclopedia Britannica-<http://www.britannica.com/topic/Contarini-family>, posjećeno: 17.7.2015.

⁶⁵ Završje, *Putovnica.net*, Preuzeto: <http://www.putovnica.net/odredista/hrvatska/završje>, posjećeno: 21.7.2015.

⁶⁶ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 445.

⁶⁷ MARIJAN BRADANOVIĆ, Buje, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 116.

⁶⁸ VLADIMIR MARKOVIĆ, Crkva sv. Servola u Bujama- izgradnja i arhitektura, u: *Peristil- zbornik radova za povijest umjetnosti*, svezak 34. Zagreb, 1991., 69-80., 69.

dogadale, od velikog je značaja drveni model crkve koji se nalazi u sakristiji, a smatra se Dongettijevim projektom. (Slika 8.) Iz modela je vidljivo kako je crkva zamišljena kao pravokutna građevina s visokim i završenim stropom. Bočni zid je korintskim pilastrima podijeljen na četiri uža i tri šira polja, a pilastri su postavljeni na visoke postamente, te nose široko gređe. Između zone gređa i stropa nalazi se niska zona zida raščlanjena pilastrima i pravokutnim prozorima. Šira zidna polja rastvorena su plitkim kapelama s pravokutnim prozorom, i obrubljena korintskim pilastrima. Na modelu je sačuvana i konstrukcija kupole elipsoidnog oblika.⁶⁹ Ono što na modelu crkve „odskake“ od značajki crkava ove tipske skupine jest oblikovanje svetišta koje je jednako široko kao brod i od njega odvojeno trima otvorima koji su međusobno odjeljeni parom stupova. Takvo oblikovanje ima izvorište u crkvama 18. stoljeća u predjelu Polesine i okolice Roviga.⁷⁰ Današnja crkva sv. Servula nije istovjetna s Dongettijevim modelom. Svetište je kraće, zidovi u brodi i svetištu su, zajedno sa stupovima, niži, a i visina kapela je smanjena. Najvažnija razlika vidljiva je na u krovnom prostoru. 1816. godine gradi se bačvasti svod čime je crkva smanjena. No, u samoj su crkvi sačuvani arhitektonski pokazatelji da je prijašnji svod bio korintastoga tipa što crkvu još sigurnije pripisuje kasnopaladijevskoj tipskoj skupini. Razlike između izgrađene crkve i Dongettijeva projekta posljedica su promjene graditelja, ali i želja naručitelja. Smanjena visina vjerojatno je posljedica njihove štedljivosti, što je možda i bio razlog nesuglasicama nakon kojih Dongetti odlazi.⁷¹

Raščlanjeni interijer, upotreba bačvastog svoda i isticanje arhitekture pred glavnim oltarom na kojem su kipovi sv. Servula i sv. Sebastijana, djela kipara G. Marchiorija⁷², govori o novom jedinstvenom rješenju među jednobrodnim crkvama 18. stoljeća u Istri, a ponovo se povezuje s oživljavanjem neopalladijanskih principa u Venetu.⁷³ (Slika 9.) Na većem dijelu slikarske dekoracije unutrašnjosti radio je talijanski umjetnik Francesco Travi, aktivan u Bujama i Grožnjanu 80-ih i 90-ih godina 18. stoljeća. Ti su radovi ujedno i najzahtjevniji dio opusa sačuvanog na području Bujštine. Pjevalište s orguljama izrađenim u radionici Gaetana

---

⁶⁹ U razgovoru s velečasnim Mladenom Milohanićem, župikom crkve u Bujama, doznala sam i nekoliko zanimljivosti o drvenom modelu crkve. Pronađen je 1985. godine prilikom čišćenja tavana crkve, ali u komadima, te su tek naknadno shvatili da je to maketa crkve i spojili je u današnji oblik. Osim toga, zanimljivo je da se godinama model koristio u svrhu dekoracije božićnih jaslaca u crkvi, čime se oštetio. Trenutno se čuva u zatvoreno dijelu iza oltara.

⁷⁰ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 68.), 72.

⁷¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 68.), 79.

⁷² Giovanni Marchiori (1696-1778) je talijanski kipar i drvorezbar rođen u Bellunu, djelovao u Veneciji, a umro u Trevisu. Bio je učenik, a možda i suradnik Andree Brustolona. Pruzeto: GIULIO LORENZETTI, Giovanni Marchiori, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-marchiori_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-marchiori_(Enciclopedia-Italiana)/), posjećeno: 17.7.2015.

⁷³ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 445.

Callida⁷⁴, dovršeno je 1791. godine.⁷⁵ Pročelje crkve ostalo je nedovršeno. (Slika 10.) Na njemu se ističu stupovi na postamentima koji flankiraju portal, a iznad njih se nastavlja raskošna nadstrešnica u obliku segmentnog luka. Dekorirani su akantusovim lišćem i palmetama, a visoko iznad portala nalazi se romanička skulptura anđela.⁷⁶ Uz crkvu se nalazi samostojeći zvonik zatvorena tipa s istaknutim vijencima koji ga dijele na katove. Gradnja crkve otegnula se do pred kraj stoljeća, te zato nije čudna primjena klasicističkih rješenja, pogotovo u interijeru koji daje dojam klasicističke mirnoće.⁷⁷

2.4.6. Crkva sv. Vida, Modesta i Krešencije u Grožnjanu

Grožnjan je gradić u središnjem dijelu Istre, nedaleko Buja, smješten na visoravni iznad doline Mirne. 1358. godine Grožnjan je došao pod vlast Venecije i tada su Mlečani obnovili i učvrstili gradske zidine čime je grad postao dio obrambenog sustava mletačke Istre. Nakon pada Venecije Grožnjan je ostao izvan glavnih prometnih putova i počeo propadati, no ostali su sačuvani dijelovi srednjovjekovnih bedema.⁷⁸ 1748. godine na sjeveroistočnom rubu gradske jezgre sagrađena je župna crkva sv. Vida, Modesta i Krešencije, posvećena je 1770. godine.⁷⁹ Promatrajući njezin interijer možemo vidjeti sličnosti s crkvama u Umagu i Buzetu, a razlika je jedino u broju kapela. (Slika 11.) Brod je ponovo u obliku pravokutnika s pilastrima na uglovima, nadsvođena je bačvastim svodom koji je isječen susvodnicama, a ispod su pravokutni prozori. Prema istoku se nastavlja kvadratno oblikovano svetište uzdignuto na stepenice i prekriveno kupolom na pandativima. U ovoj crkvi se kao i u crkvi u Završju javljaju sažimanja u rješenju broda i svetišnog prostora. Umjesto tri, projektirana su dva para, a izostavljena je apsida iz kvadratnog traveja nadsvođenog kupolom. Takvo smanjivanje broja kapela ponovo je znak ugledanja na venecijansku gradnju, primjerice na crkvu San Giovanni in Oleo.⁸⁰ U usporedbi s drugom crkvama ove skupine, grožnjanska daje veći klasicistički dojam, sustav horizontala i vertikala daje mirniji dojam i svečanost. Niša u kojoj su smještene orgulje ima oblik trijumfalnog luka što ponovo potvrđuje značajke kasnopaladijevskog tipa gradnje. Jedna od važnih značajki ove skupine može se vidjeti i na

---

⁷⁴ Gaetano Antonio Callido (1727-1813) poznati je majstor koji se bavi izradom orgulja, djelovao je veći dio života u Veneciji, imao je radionicu u kojoj su djelovali i njegovi sinovi. Preuzeto: RENATO LUNELLI, Gaetano Antonio Callido, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/gaetano-antonio-callido_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/gaetano-antonio-callido_(Enciclopedia-Italiana)/), posjećeno: 17.7.2015

⁷⁵ U razgovoru s velečasnim Milohanićem doznala sam i da su bujske orgulje jedne od najvrijednijih u Istri jer imaju najveći postotak srebra u cijevima što pridonosi kvaliteti zvuka. Restaurirane su 2003. godine.

⁷⁶ MARIJAN BRADANOVIĆ, (bilj. 67), 116.

⁷⁷ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 445.

⁷⁸ ROBERT MATIJAŠIĆ, Grožnjan, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 287.

⁷⁹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 51.

⁸⁰ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 51.

pročelju crkve, koje je po uzoru na Palladijevu gradnju, oblikovano poput antičkog hrama. (Slika 12.) Pilastri su postavljeni na visoke postamente, a iznad pilastara se nastavlja gređe i uzdiže trokutasti zabat. Takvo oblikovanje daje građevini monumentalnost i svečanost. Portal je natkriven nadstrešnicom u obliku segmentnog luka, a uglovi su mu uvijeni što predstavlja svojevrsni barokni znak raspoznavanja.⁸¹

2.4.7. Crkva sv. Franje Asiškog u Rovinju

Na zapadnoj obali Istre nalazi se grad Rovinj koji je sedam stoljeća bio pod venecijanskom vlašću što je na sve grane kulture i umjetnosti ostavilo velikoga traga. U to vrijeme Rovinj je bio u stalnom gospodarskom, demografskom i urbanom rastu, te je u 17. i 18. stoljeću postao jedan od najnaseljenijih gradova u Istri, veliko ribarsko i pomorsko središte, ali i važan izvor kamena za Veneciju.⁸² U vrijeme venecijanske vlasti, u relativno kratkom razdoblju od 1702. do 1710. godine, sagrađena je franjevačka crkva koja je posvećena tek 1750. godine, što se može povezati s arhitektonskim odlikama crkve koje odstupaju od dosadašnjih primjera.⁸³ Uz crkvu sagrađen je i samostan, a cijeli kompleks nalazi se u središtu sjeveroistočnog dijela grada. (Slika 13.) Pilastri istoga para pojačani su gređem i poprilično razmaknuti što je određeno položajem prozorskih otvora. Za razliku od toga, u kutovima broda pilastri su gotovo spojeni, a onda u potpunosti izostavljeni uz trijumfalni luk i na zidovima svetišta. Brod je izrazito širok i bez bočnih kapela, pravokutni prozori nastali su zazidavanjem polukružnih prozora, svetište je izduženo i uže od dosadašnjih primjera. (Slika 14.) Prema tim činjenicama, ali i prema pronađenoj dokumentaciji, poznato je da crkva nije odmah imala sadašnji oblik već da je 1710. godine sagrađena jedna tradicionalna građevina. Imala je brod s tri para polukružnih prozora i drveno krovništvo, te je vjerojatno neposredno prije posvećenja preuređena. Nekadašnji raspored prozorskih otvora, formati zidova i položaj susvodnica odredio je današnji raspored pilastara i oblikovanje svoda i prozorskih otvora. Takva povijest gradnje potiče raspravu treba li franjevačku crkvu u Rovinju uključiti među kasnopaladijevske crkve, jer je prvotni projekt određen renesansnom tradicijom koja se veže uz istarsku arhitekturu 17., a ne 18. stoljeća. Ako je promatramo nakon pregradnje, po oblikovanju njezina broda, ona pripada ovoj tipskoj skupini. Što se tiče

---

⁸¹ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 445.

⁸² MARINO BUDICIN, Rovinj, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 704.

⁸³ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 52.

izostavljanja bočnih kapela i oltara, ovo nije jedini primjer, do takve redukcije dolazi i u sljedećem primjeru.⁸⁴

2.4.8. Crkva sv. Lovre u Semiću

Na padinama Ćićarije, sjeverno od Lupoglava, smješteno je malo naselje Semić čiji se stanovnici bave stočarstvom i ratarstvom. U drugoj polovici 18. stoljeća na mjesnom groblju sagrađena je crkva sv. Lovre sa zvonikom na pročelju, možda umjesto stare posvećene sv. Trojstvu.⁸⁵ (Slika 15.) Crkva sv. Lovre je manja seoska građevina bez bočnih kapela, ali u njezinom brodu možemo prepoznati elementa kasnopaladijevskog tipa crkava. Parovi pilastara ponavljaju se u gustim razmacima, a između pilastara istog para nalazi se mali razmak, te su zajedno postavljeni na jedan širi i veći pilastar. Gređe iznad pilastara je dvostruko i snažno povezuje pilastre istoga para. Takav raspored naglašava plastičku vrijednost zida, neovisno o izuzetosti kapela. Svjetlost dolazi kroz dva para manjih polukružnih prozora. Oblikovanje poligonalnog troosminskog svetišta s pilastrima u kutovima približava ovu crkvu austrijskim utjecajima, a i samo je naselje bilo pod austrijskom vlašću. I u ovoj crkvi provedena su sažimanja što pokazuje rješenje svoda u svetištu, koje je u prvom dijelu nadsvođeno bačvasto i zasječeno susvodnicama, a nad apsidom je svod razdijeljen pojasnicama koje se sužavaju i u vrhu apsidnog svoda susreću u profilaciji poluprstenasta oblika. Takav se oblik javlja i na svodu crkve sv. Antuna Opata u Velom Lošinjju koju ne navodim kao zaseban primjer jer ne spada u istarske crkve, ali ju je važno navesti da se vidi koliko se utjecaj ovakvog tipa crkava proširio i izvan istarskog poluotoka. U lošinjskoj crkvi je svod apsida pojasnicom odijeljen od prednjeg dijela svetišta pa se ono može sagledati kao dvodijelni prostor. Svod svetišta crkve u Semiću nije tako podijeljen već se njegov bačvasti dio nastavlja i iznad poligonalnog završetka. Točno razdoblje gradnje crkve nije nam poznato, a jedino što upućuje na dataciju je mramorni oltar ukrašen ornamentikom, te grobna ploča Franje Korsića, navodnog naručitelja crkve, na kojoj je upisana godina 1777.⁸⁶

2.4.9. Crkva sv. Mihovila u Frati

Frata je selo u podnožju brežuljka na zapadnom djelu Istre, sjevernije od grada Poreča. Danas je selo Frata urbanistički sraslo s naseljem Tar, a i sama župa sv. Mihovila ujedinila se sa župama Tar i Vabriga. Jednobrodna crkva sv. Mihovila arkandela izgrađena je vjerojatno u 16. stoljeću, a onda temeljito pregrađena u 18. stoljeću. Nalazi se na nekadašnjem groblju, a

---

⁸⁴ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 54.

⁸⁵ ROBERT MATIJAŠIĆ, Semić, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 722.

⁸⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 56-58.

sadrži par plitkih kapela i duboko pravokutno svetište.⁸⁷ (Slika 16.) Ova je crkva posebna po, ranije spomenutom, jednom paru kapela u središtu. Osim u broju kapela, sažimanje prepoznajemo i u upotrebi zidne plastike gdje, umjesto parova pilastara, zidove broda dijele pojedinačni pilastri. Javljaju se elementi karakteristični za kasnopaladijevsku skupinu crkava, poput trijumfalnog luka na ulazu broda, te koritastog svoda sa susvodnicama što potvrđuje pažljivo projektiranje redukcija. Crkva je relativno manjih razmjera, pa je iznad kapela izostavljen arhitrav i friz, odnosno visoko gređe smanjilo se na visinu završnog vijenaca.⁸⁸

2.5. Primjeri crkava građenih nakon 1800. godine

Kao što vidimo, crkve kasnopaladijevskog tipa su većinom građene unutar razdoblja 18. stoljeća, no grade se i nakon 1800. godine, no tada dosljedno provođenje njihovih karakteristika počinje slabiti. Osim karakteristične izduženosti i visine koja je zadržana, pripadnost ovoj skupini počinje se iskazivati jedino u građevnim oblicima poput konstrukcije koritastog svoda i oblikovanja bočnih kapela, odnosno niša koje su često svedene na samo dva para.⁸⁹ Kroz primjere koji slijede pokazano je koliko se utjecaj kasnopaladijevskog tipa crkava snažno proširio i dotaknuo čak i male istarske seoske sredine.

2.5.1. Crkva sv. Martina u Taru

Sjeveroistočno od Poreča nalazi se naselje Tar gdje je 1800. godine u središnjem dijelu, na mjestu srednjovjekovne crkve iz 14. stoljeća, sagrađena župna crkva sv. Martina koja još uvijek ima sve značajke tipske pripadnosti ovoj skupini.⁹⁰ (Slika 17.) Brod je nadstvođen koritastim drvenim svodom, oltarne niše odvojene su parovima pilastara, a kvadratno svetište je nadstvođeno kupolom s naznačenim mjestom lanterne, kao u Umagu, Poreču i Buzetu. Zidna plastika je plošna i uska, a pilastri nemaju kapitele, već se na njih nastavlja vijenac koji odjeljuje zidove od svoda.⁹¹

2.5.2. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Humu

Hum je gradić koji se nalazi u središnjem dijelu Istre, na brežuljku iznad izvora rijeke Mirne. 1412. godine osvajaju ga Mlečani i pod njihovom vlašću ostaje sve do propasti Mletačke Republike 1797. godine. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije sagrađena je tek 1802. godine, no upravo zbog takve dugogodišnje okupacije, venecijanska je arhitektura

---

⁸⁷ NATAŠA NEFAT, Frata, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 237.

⁸⁸ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 58.

⁸⁹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 58.

⁹⁰ ROBERT MATIJAŠIĆ, Tar, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 798.

⁹¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 59.

uvelike utjecala na njezin oblik i značajke.⁹² (Slika 18.) Sagrađena je na gradskom trgu na mjestu sarije i manje župne crkve iz 17. stoljeća. Ipak, na ovoj crkvi se može primijetiti napuštanje nekih tipskih značajki poput raščlambe u brodu koja je svedena na zaključni vijenac zidova i na lezene koje se nalaze samo uz otvor trijumfalnog luka. Složeno višedijelno svetište upućuje na to da je do pojednostavljenja u raščlambi došlo tijekom gradnje crkve.⁹³ (Slika 19.)

2.5.3. Crkva sv. Martina u Dolenjoj Vas

Dolenja Vas je malo naselje u blizini Lupoglava gdje je za vlasnika lupoglavskog posjeda, Pompea Brigida, sagrađena župna crkva sv. Martina 1808. godine, na mjestu prijašnje crkve iz 16. stoljeća.⁹⁴ (Slika 20.) S kasnopaladijevskim skupinom ova je crkva povezana jedino još građevnim i prostornim oblicima, poput koritastog svoda i parova oltarnih niša. Izostavljeni su pilastri i gređe, a zidove od svoda odjeljuje samo uski vijenac.⁹⁵

---

⁹² ROBERT MATIJAŠIĆ, Hum, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 313.

⁹³ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 59.

⁹⁴ ROBERT MATIJAŠIĆ, Dolenja Vas, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 181.

⁹⁵ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 60.

3. Crkve Pićansko-senjske skupine

Sredinom 18. stoljeća barokni stil se proširio i počeo usvajati kroz različita arhitektonska rješenja. U većem dijelu istarskog poluotoka proširio se stil preuzet iz venecijanske arhitekture što sam prikazala kroz prethodne primjere, a u daljnjem tekstu navesti ću crkve kroz čiji se tip gradnje barokni stil proširio teritorijem Istre koji je bio pod upravom Austrijskog Carstva. U tu skupinu spadaju crkve u Pićnu, Gračišću, Pazinu, Veprincu i Mošćenicama, a navesti ću i pavlinsku crkvu u Svetom Petru u Šumi kao primjer srednjoeuropskog dvoranskog tipa crkve na austrijskom teritoriju, koja je svojim arhitektonskim značajkama utjecala na okolnu gradnju.

3.1. Izvori i utjecaji

Iako je Istra veoma blizu Venecije kao središtu umjetnosti i preuzima mnoge značajke njihove kulture, istovremeno je za Veneciju ona od sporednog značenja, ako je usporedimo s dalmatinskim prostorom i sa Sredozemljem. Također, Austrija se težila proširiti na more i afirmirati kao pomorska sila, pa se usmjeravala na velike luke poput Trsta i Rijeke, a ne na Istru. Upravo se zato u Istri javlja određena neujednačenost i raslojenost odlika arhitekture, te se mogu slojevito pratiti različiti utjecaji i politička podijeljenost.⁹⁶ U crkvenoj arhitekturi 18. stoljeća na austrijskom teritoriju javljaju se talijanski elementi i to ne isključivo venecijanskog porijekla. Tako postoji nekoliko primjera crkava gdje je brod bačvasto nadsvođen, bazilikalno osvjetljen prozorima postavljenim iznad bočnih kapela, zaključen jednako širokim svetištem i ima pilastrima ojačane zidne odsječke između bočnih kapela. To su elementi koji ponavljaju izgled crkve Il Gesù, jedne od temeljnih primjera građevine rimskog ranog baroka. Oblik latinskog križa u crkvama ove skupine reduciran je na način da je izostavljena kupola i transept, čime se oblik približio srednjoeuropskoj tradiciji jednobrodnih crkava s kapelama. Razlika je jedino u načinu osvjetljenja prostora. Kod crkava pićansko-senjske skupine prostor je osvjetljen neposredno, prozorima iznad kapela, a kod srednjoeuropskih dvoranskih crkava osvjetljenje je posredno, dolazi kroz kapele. Takav se oblik crkvenih građevina javlja u svim austrijskim zemljama, od Ljubljane do Beča.⁹⁷ Što se tiče crkvenog inventara, isprepliću se utjecaji talijanskih, austrijskih i južnonjemačkih slikarskih škola, a djela takvih značajki javljaju se i unutar austrijskih pokrajina. Takav sačuvani inventar ukazuje na gospodarsku i društvenu moć naručitelja, ali i na jake veze s umjetničkim središtima.⁹⁸

---

⁹⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 8.

⁹⁷ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 195.

⁹⁸ VIŠNJA BRALIĆ, (bilj. 5), 77.

3.2. Značajke

Tipske značajke pićansko-senjske skupine karakteristične su za djelatnost talijanskih graditelja u srednjoj Europi. Način usvajanja utjecaja u Istri i Hrvatskom primorju, kao i neposredni putevi, ne razaznaju se, no smjerovi širenja usvojenih rješenja su poznati i određeni odnosom biskupija – župa, te se već u samom nazivu tipske skupine navode ishodišta.⁹⁹ Crkve su oblikovane kao jednobrodne građevine s nizom bočnih kapela koje su međusobno povezane velikim otvorima, pa ih možemo promatrati kao nizove traveja bočnih brodova. Te su osnovne značajke uvedene načinom izgradnje katedrale u Pićnu. Važno je naglasiti da kapele odvajaju poseban stožasti oblik zidanih stupaca koji je posljedica oblika kapela. One imaju pravokutni tlocrt s odsječenim kutovima. Probijanjem pregradnih zidova ti su kutni dijelovi odredili navedeni oblik stupaca. Kasnije, kroz različite gradnje crkve, ove skupine počinju dobivati tradicionalan oblik trobrodnosti da bi se omogućilo kretanje vjernika prema glavnom oltaru.¹⁰⁰ Upravo zbog takvih manjih razlika „uska“ je granica između pićansko-senjske skupine i trobrodskih crkava koje uključuju zidane stupce.¹⁰¹

Temeljni primjeri ove skupine sadržani su u nazivu, to su katedrale u Senju i Pićnu. Prema nekim se arhitektonskim rješenjima te dvije crkve podudaraju, a prema drugima naglašeno razilaze. Iako se senjska katedrala ne nalazi na području koje je tema ovog rada, važno je njezino spominjanje zbog podudarnosti s pićanskom crkvom. Te sam podudarnosti iznijela u dijelu rada o pićanskoj crkvi. One se međusobno u mnogočemu i razlikuju, te su time potaknule stvaranje dviju podskupina, pićanske i senjske, koje se prvenstveno razlikuju po načinu osvjetljenja. Po uzoru na senjsku katedralu, crkve senjske podskupine osvjetljene su jednim polukružnim prozorom, a crkve pićanske skupine imaju po dva uska prozora u kapelama. I oblici prozora u brodu pokazuju razlike između podskupina. U crkvama pićanske podskupine nastavlja se paladijevsko rješenje osvjetljenja pomoću polukružnih prozora, a u crkvama senjske podskupine prozori u brodu su pravokutni. Takvi pravokutni prozori u brodu, zajedno s polukružni prozorima u kapelama pokazuju srednjotalijanski utjecaj, odnosno ugledanje na rimsku crkvu Il Gesù. Na taj način možemo jasno razlikovati senjsku franjevačku crkvu, riječku crkvu Uznesenja Marijina, te župnu crkvu u Veprincu, od pazinske župne crkve sv. Nikole i župne crkve u Gračišću. Treba istaknuti župnu crkvu u Mošćenicama s polukružnim prozorima u brodu i kapelama. Takvim je osvjetljenjem broda

---

⁹⁹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 200.

¹⁰⁰ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 72.

¹⁰¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 191.

bliža pićanskoj, a osvijetljenjem kapela senjskoj skupini. Ipak, način njezina osvijetljenja pripada već klasicističkim odlikama.¹⁰²

Iako su i crkve ove skupine jednobrodne i nadsvođene poput kasnopaladijevskih, nemaju plitke, već izrazito duboke i masivne bočne kapele. Prostorni raspored je posljedica želje da se omogući pristup što većem broju vjernika i da se crkveni prostor obogati kapelama. Zidna plastika ne prati takve promjene i tendencije ka trobrodnosti. Tako se javljaju primjeri nerazmjerno gustog gređa, pilastara ili kapitela u određenim dijelovima crkava. Razlozi ovakvih različitosti i promjena često se vežu uz dugotrajne gradnje ili pregradnje starijih crkava u nekoliko navrata, zbog čega je primarno utvrđeni raspored prostora sklon izmjenama.¹⁰³ Pročelja ove skupine su vrlo različito oblikovana, odnosno ne teže nekom zajedničkom obliku i izgledu. Često su zbog pregradnji zadržani ili ponovno upotrijebljeni stariji dijelovi i oblici.¹⁰⁴

3.3. Primjeri

3.3.1. Katedrala Navještenja Blažene Djevice Marije u Pićnu

Naselje Pićan nalazi se na brežuljku u središnjem dijelu Istre, te je od razdoblja kasne antike do 18. stoljeća bilo središte Pićanske biskupije. U srednjem vijeku Pićan je bio okružen obrambenim zidinama čiji su dijelovi sačuvani do danas, poput gradskih vratiju iz 14. stoljeća koje su obnovljene 1613. godine. Osim dvije manje crkvice sv. Roka i sv. Mihovila, u Pićnu se nalazi i velika župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije, nekadašnja katedrala koja je nastala na temeljima crkvice iz 14. stoljeća. Obnovu i preuređenje crkve započeo je biskup Antonio Zara,¹⁰⁵ a trajala je od 1608. do 1613. godine, te ju je on i posvetio Marijinu Navještenju. Na veduti Pićna iz 1679. godine, autora J.W. Valvasora, možemo vidjeti kako je tada izgledala crkva. (Slika 21.) Bila je jednobrodna građevina s nadsvođenom apsidom višom od broda. Na pročelju je crkva imala preslicu s dva okna za zvono i visoki zvonik odvojen i smješten istočnije od crkve. Na tom se mjestu nalazi i današnji zvonik, sagrađen 1872. godine.¹⁰⁶ (Slika 22.) Osim toga, preuredio je i biskupsku rezidenciju i obnovio već spomenuta gradska vrata.¹⁰⁷

---

¹⁰² VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 200.

¹⁰³ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 193-194.

¹⁰⁴ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 76.

¹⁰⁵ Antonio Zara (1574-1621) bio je biskup i filozof rođen u Akvileji, a umro u Pićnu. Napisao je različita filozofska djela, te potaknuo obnovu pićanske katedrale. Preuzeto: ELVIS ORBANIĆ, Zara Antonio, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 900.

¹⁰⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 60.

¹⁰⁷ ELVIS ORBANIĆ, (bilj. 103), 900.

Radove na velikoj obnovi i opremanju interijera katedrale započeo je biskup Juraj Marotti¹⁰⁸ izgradnjom novog glavnog oltara datiranog 1735. godinom. Za taj je oltar biskup naručio palu s prikazom Navještenja od najznačajnijeg ljubljanskog slikara prve polovice 18. stoljeća, Valentina Metzingera. (Slika 23.) Pala je potpisana i datirana u 1738. godinu, a predstavlja jedno od značajnijih djela slikareva opusa.¹⁰⁹ 1753. godine biskup Bonifacije Cecotti¹¹⁰ proširio je crkvu do vanjskih dimenzija koje ima danas izgrađivši šest bočnih kapela, od kojih je četiri opremio novim mramornim oltarima, dok su u preostalim dvjema kapelama oltari tada ostali drveni.¹¹¹ Biskup Aldrago Piccardi¹¹² barokizirao je njezinu unutrašnjost.¹¹³ Zadržana je prijašnja apsida povišenog svoda, glavni portal s uklesanom 1613. godinom, ploča na vrhu trijumfalnog luka s uklesanom 1610. godinom i imenom biskupa Antonija Zare. Napravljeni su novi bočni portali, a iznad njih su zadržani stari pravokutni prozori s polukružnim završetkom. Dodana su tri para kapela koje su međusobno povezane visokim otvorima, tako da daju dojam bočnih brodova. Takvom dojmu trobrodnosti pridonose i tri ulaza na pročelju crkve. Pregradnja crkve u 18. stoljeću zabilježena je uklesanim godinama u unutrašnjosti crkve.¹¹⁴ Pročelje pićanske katedrale predstavlja arhitektonski najrazvedenije rješenje ove skupine. (Slika 24.) Pilastri s kipovima na vrhu vertikalno dijele pročelje na tri dijela, od kojih je središnji dio viši od bočnih. Horizontalnim vijencem koji spaja vertikalne pilastre, pročelje je podijeljeno na dva dijela, od kojih je donji dio raščlanjen prozorima. Na vijenac se nastavlja slijepi polukružni prozor paladijevskog tipa iznad kojeg je niša sa svetačkim kipom. Takvo pročelje s umnoženim otvorima ima Palladijeva crkva sv. Lucije u Veneciji.¹¹⁵ Između razmaknutih izduženih prozora unutar kapela ostaje dovoljno mjesta da se mogu postaviti oltari, što nije rijetkost u kapelama prije 18. stoljeća. U Istri takve primjere nalazimo u franjevačkoj crkvi u Puli iz 14. stoljeća, u crkvi sv. Nikole u Pazinu iz 17. stoljeća, u župnoj crkvi u Motovunu s kraja 16. i početka 17. stoljeća, te u crkvi sv. Mihovila u Žminju iz prve polovice 17. stoljeća.¹¹⁶ Što se tiče samog

---

¹⁰⁸ Juraj Marotti bio je Riječanin plemićkog porijekla koji je od 1716. do 1740. godine bio pićanski biskup i obnašao dužnost prepozita Novog Mesta u Sloveniji. Preuzeto: VIŠNJA BRALIĆ, NINA KUDIŠ, (bilj. 8), 298.

¹⁰⁹ VIŠNJA BRALIĆ, NINA KUDIŠ, (bilj. 12), 298.

¹¹⁰ Giovanni Giuseppe Bonifacio Cecchotti (1697-1765) bio je pićanski biskup rođen u Gorici, a umro u Pićnu. Vodio biskupiju od 1741. do 1765. godine. Preuzeto: IVAN GRAH, Cecotti, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 131.

¹¹¹ VIŠNJA BRALIĆ, NINA KUDIŠ, (bilj. 12), 298.

¹¹² Aldrago Antonio de Piccardi bio je posljednji pićanski biskup koji je dužnosti razriješen 1784. godine, a 1785. imenovan senjsko-modruškim biskupom. Preuzeto: ELVIS ORBANIĆ, Pićanska biskupija, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 589.

¹¹³ ELVIS ORBANIĆ, (bilj. 110), 589.

¹¹⁴ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 61.

¹¹⁵ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 77-78.

¹¹⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 62.

broda on je viši od bočnih kapela i odijeljen stupcima koji s su pojačani visokim pilastrima s pseudodorskim kapitelima iznad kojih se nalazi gusto profilirano gređe. Upravo u tim arhitektonskim značajkama vidimo veliku podudarnost sa senjskom katedralom Uznesenja Blažene Djevice Marije, koja je posvećena 1752. godine, a na natpisu posvete piše kako je proširena kapelama.¹¹⁷ Naravno, postoje i određene važne razlike, od kojih su neke spomenute i ranije u tekstu. Dok je brod pićanske crkve nadsvođen bačvastim svodom napravljenim od drva i susvodnicama podijeljen u tri traveja, ispod kojih se nalaze veliki polukružni paladijevski prozori, brod senjske katedrale nije nadsvođen i osvjetljen je pravokutnim, a ne polukružnim prozorima. Takva arhitektura s nadsvođenim kapelama, ali ne i brodom, nastavlja renesansnu tradiciju. Osim toga, senjska katedrala ima četiri, a ne tri para bočnih kapela.¹¹⁸ Pićanska crkva svojim pročeljem i unutrašnjošću daje dojam monumentalnosti, te je svojim arhitektonskim oblikovanjem poslužila kao uzor brojnim istarskim crkvama. Jedna od njih je župna crkva sv. Nikole u Pazinu.

3.3.2. Crkva sv. Nikole u Pazinu

Zbog svog geopolitičkog položaja pazinska je grofovija bila pod stalnim utjecajem kulture i umjetnosti s područja Slovenije, Hrvatske i venecijanskog dijela Istre. Grad Pazin bio je središte feudalne vlasti, ali nije imao ulogu kulturnog središta, pa je stil oblikovanja i obnova crkava ovisila o financijskim mogućnostima bratovština, te o inicijativi svećenika i vjernika.¹¹⁹ Formiranje crkve sv. Nikole započelo je još u razdoblju srednjeg vijeka. 1266. godine podignuta je jednostavna jednobrodna crkva na sjeverozapadnom dijelu grada što potvrđuje latinski natpis na pročelju crkve.¹²⁰ Ta je crkva tijekom vremena pregrađivana, proširivana i obogaćivana.

Do prve značajne arhitektonske pregradnje dolazi 1441. godine, kada je sagrađeno gotičko svetište koje je primjer sjevernih kontinentalnih utjecaja.¹²¹ Izgrađena je poligonalna apsida nadsvođena zvjezdastim svodom i od broda odvojena šiljasto zaključenim trijumfalnim lukom.¹²² Svod svetišta pazinske župne crkve navodi se kao prvi primjer zvjezdastog svoda koji potvrđuje prodor srednjoeuropskih tipova svoda na područje Istre.¹²³ Osim toga, na svodu svetišta crkve sv. Nikole nalazi se jedno od najvažnijih ostvarenja zidnog slikarstva u Istri,

---

¹¹⁷ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 69.

¹¹⁸ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 62.

¹¹⁹ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 448.

¹²⁰ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 23.

¹²¹ MIRIJAN RIMANIĆ, Pazinski grb, Postanak i razvitak grba grada Pazina, Pazin, 2006., 19.

¹²² VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 23.

¹²³ ZDENKO BALOG, Mrežasti i zvjezdasti svod u Istri, u: *Buzetski zbornik br.39*, 2012., (ur.) Elena Grah Ciliga, 159-184.

nastalo oko 1460. godine. (Slika 25.) Za izradu tih fresaka zaslužan je iskusan i školovan majstor za kojeg se pretpostavlja da dolazi iz južnotirolskog umjetničkog kruga. U rombove i trokute svodnih polja majstor je vješto ukomponirao figuralnu kompoziciju s pejzažnom pozadinom, te stvorio ciklus koji se dramatikom ističe na cijelom istarskom teritoriju.¹²⁴ Oslík pazinske crkve utjecao je na brojna ostvarenja lokalnih majstora, te pokazao kako su veze s umjetnošću kontinentalnog zaleđa u Istri bile jake i dugotrajne.¹²⁵ Na grafičkom prikazu Pazina iz 1679. godine vidi se izgled crkve. (Slika 26.) Brod tada nije bio nadsvođen što možemo zaključiti po krovu koje je niže nego na apsidi. U 17. stoljeću crkva i dalje bila jednobrodna s dva para bočnih kapela, iako na veduti J.W. Valvasora vidimo samo jednu bočnu kapelu, jer je druga na toj strani crkve izgrađena 1681. godine.¹²⁶ Sve četiri kapele imaju uklesane natpise koji govore o posveti i donatorima kapela, što je važna činjenica koja ovu crkvu svrstava i u skupinu koju Vladimir Marković naziva „Crkve s donatorskim kapelama“.

U 18. stoljeću došlo je do još jedne pregradnje u kojoj je crkva zadobila svoj današnji izgled. (Slika 27.) O tome svjedoči natpis na pročelju gdje se spominje 1764. godina kao godina pregradnje i obnove, ali i posvećivanja crkve od strane porečkog biskupa Gašpara Negrija.¹²⁷ Prilikom pregradnje glavni je brod produžen. Osim toga, podignut je kako bi se dobilo osvjetljenje, a oblikovanjem svoda uspostavljena je veća povezanost s kapelama, dok je raščlanjenost zidova postignuta je arhitektonskom plastikom. Dograđen je još jedan par kapela i povezane su velikim otvorima poput traveja bočnih brodova. Zadržani su kameni okviri otvora kapela prema brodu, a ostale su osvjetljene starim prozorima između kojih su oltari. Toranj, koji možemo vidjeti na veduti iz 1679. godine, uklonjen je, te je 1705. sagrađen novi, 45 metara visoki zvonik, smješten nešto južnije od crkve. Prema svom položaju i obliku bliži je mediteranskom, odnosno venecijanskom tipu zvonika čime predstavlja novinu u sakralnoj arhitekturi središnje Istre.¹²⁸ U usporedbi s pićanskom crkvom, zidna je plastika glavnog broda još je jače sažeta. Zidovi su zaključeni širokim vijencem, a pilastri, iako su podignuti na postamente, nemaju kapitele. Ovakvim novim arhitektonskim svojstvima koja su posljedica pregradnje, pazinska se crkva može pridružiti pićansko-senjskoj tipskoj skupini.

---

¹²⁴ BRANKO FUČIĆ, *Istarske freske*. Zagreb, 1963., 20.

¹²⁵ BRANKO FUČIĆ, (bilj. 122.), 22.

¹²⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 23.

¹²⁷ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 26-27.; Gašpar Negri (1697- 1777) bio je napoznatiji porečki biskup i posljednji grof vrsarski, rođen u Veneciji, a umro u Poreču. Preuzeto: BRANKA ANTONIĆ, *Oporuka porečkog biskupa Gašpara Negrija*. Pazin, 2000., 323-340.

¹²⁸ MIRIJAN RIMANIĆ, (bilj. 119), 45.

Zapadno je pročelje crkve trodijelno i ima tri ulaza, od kojih je glavni najveći i naglašen kipom sv. Nikole koji se nalazi u niši iznad ulaza, a flankiran je sa dva prozora polukružnog završetka. U sredini gornjeg dijela pročelja, malo iznad kipa sv. Nikole, nalazi se veća rozeta, a iznad nje nešto manja, okrugla rozeta sa četverolisnim otvorom. (Slika 28.) Ostala su pročelja crkve vrlo jednostavna i imaju velike prozorske otvore.

3.3.3. Crkva sv. Vida, Modesta i Krescencija u Gračišću

Katedrala u Pićnu potaknula je izgradnju još jedne crkve, župne crkve u Gračišću, mjestu koje se nalazi između Pićna i Pazina, na vrhu brežuljka. Gračišće je pripadalo Pićanskoj biskupiji do njezina ukidanja 1788. godine. Naselje je gradinskog karaktera, a srednjovjekovne zidine su većim dijelom očuvane na zapadnoj, sjevernoj i istočnoj strani grada. Gračišće ima sačuvane brojne umjetnički i kulturno važne građevine poput gradskih vratiju, kružne kule, palače Salamon s gotičkim i renesansnim stilskim elementima, crkve sv. Marije, sv. Eufemije... Među važne građevine spada i bazilika sv. Vida, Modesta i Krescencija sagrađena 1769. godine u istočnom dijelu Gračišća, na mjestu prijašnje crkve.¹²⁹

Na ulaznom pročelju nalazi se nadgrobna ploča župnika Franje Godelića s tekstom koji govori da je župnik od 1778. do 1824. godine „sveto zdanje od jednog broda učinio trobrodnom“, no zapravo su prigradene bočne kapele s prostranim otvorima koje daju dojam trobrodnosti.¹³⁰ (Slika 29.) Upravo zbog jakog dojma raščlanjenosti kapela, ova crkva se često interpretira i trobrodnom. No, kada govorimo o značajkama pićansko-senjske skupine važno je upravo to da imamo tri para bočnih kapela koje su osvijetljene razmaknutim prozorima između kojih su oltari. Kapele su od međusobno, ali i od broda, odvojene stupcima stožastog presjeka. Takvo oblikovanje prostora javlja se u 18. stoljeću i izvan Istre, u Senju i Rijeci. Prema zaobljenim kutovima broda, možemo pretpostaviti da je trebao biti nadsvođen svodom koritasta oblika, no podignut je bačvasti svod i to tek u drugoj polovici 19. stoljeća. Na pročelju imamo glavni ulaz i dva bočna kruz koja se, kao i u pićanskoj crkvi, pristupa u predvorja koja su zidovima odijeljena od broda, nakon čega slijede prostori kapela.¹³¹ (Slika 30.) Dok pićanska crkva ima prilično jednostavno pročelje dekorirano samo kipovima sv. Nikifora, pročelje crkve u Gračišću je mnogo kompleksnije. Kako je crkva građena u dva navrata, središnji je dio pročelja nastao kada i glavni brod, a početkom 19. stoljeća dovršeni

---

¹²⁹ ROBERT MATIJAŠIĆ, Gračišće, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 275.

¹³⁰ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 67.

¹³¹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 67-68.

su bočni dijelovi crkve i njima odgovarajući dijelovi pročelja.¹³² Najzanimljiviji je ipak središnji dio pročelja koji je plitkim pilastrima vertikalno podijeljen na tri dijela, te pokazuje vrsno poznavanje baroknog stila i načina dekoracije. Iznad glavnog portala ističe se izlomljena nadstrešnica ukrašena vegetabilnim ornamentom i volutama. Horizontalno je pročelje podijeljeno širokim vijencem na dva dijela, te povezuje cijelo pročelje u jedinstvenu cjelinu. Na zabatnom dijelu ponavlja se isti raspored pilastara kao u donjem dijelu, samo bez rubnih pilastara umjesto kojih se u gornjem dijelu nastavljaju mali baldahini. Krovni vijenac središnjeg dijela, povezan je s bočnim dijelovima zaobljenim elementom koji pročelju daje eleganciju.

3.3.4. Crkva sv. Marka u Veprincu

Naselje Veprinac nalazi se iznad Opatije, a u povijesti je predstavljao gradinu u slučaju opasnosti. Od nekadašnjih gradskih utvrda ostali su sačuvani dijelovi gradskog zida, te gradska vrata ispred kojih se nalazi loža. Na najvišoj točki naselja nalazi se trobrodna župna crkva sv. Marka s odvojenim zvonikom, koja izvorno srednjovjekovna, no potpuno je barokizirana oko 1800. godine.¹³³ (Slika 31.) U ovom primjeru stupci koji odvajaju kapele pravokutnog su presjeka, a ne stožastog, te nema dvojbe jesu li to kapele ili traveji bočnih brodova. Ističe se i drugačijom rasvjetom glavnog broda, koji nije mnogo viši od bočnih brodova, te nema bočnih prozora. Apsida je zadržana od prvotne crkve, pa je nerazmjerno niža od glavnog broda. Ovako građena crkva u Veprincu predstavlja pojednostavljenu verziju crkve pićansko-senjske skupine.¹³⁴

3.3.5. Crkva sv. Andrije u Mošćenicama

Današnje naselje, a nekada utvrđeni grad Mošćenice, nalazi se na istočnoj obali Istre. Vanjski zidovi kuća stvaraju obrambeno okruženje, a u naselje se ulazilo s južne strane gdje se nalaze i očuvana gradska vrata. Naseljem dominira trobrodna župna crkva sv. Andrije koja je nastala pregradnjom starije jednobrodne crkve krajem 18. stoljeća, te masivni zvonik koji je ostao iz vremena starije crkve.¹³⁵ (Slika 32.) Zvonik se nalazi u sredini ulaznog pročelja, ali postavljen skošeno u odnosu na crkvu. Ulaz je postavljen na bočni zid, a pročelje je osim zvonika, raščlanjeno samo otvorima. U graditeljskim elementima i raščlanjenju, crkva sv. Andrije ponavlja značajke pićansko-senjske tipske skupine: središnji brod s bočnim kapelama

---

¹³² RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 451.

¹³³ ŽELJKO BISTROVIĆ, Veprinac, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 862.

¹³⁴ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 73.

¹³⁵ VEDRAN KOS, Mošćenice, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 509.

koje su odvojene zidanim stupcima i čine posebne jedinice, bazilikalno osvjetljenje kroz polukružne prozore, u brodu se nalaze stupci pojačani pilstrima na koje se nastavlja gređe. Unatoč tim značajkama, mošćenička se crkva od ostalih u ovoj skupini razlikuje arhitektonskom plastikom velikih volumena koja raščlanjuje zidove u interijeru, te pokazuje srednjoeuropske utjecaje. Ima istaknuto i masivno gređe, velike zaglavne kamene, kapitele s naglašenim volutama, kapele koje u visini završavaju uskim kupolama, dok je brod nadsvođen koritastim svodom sa susvodnicama. Takvim se svodom ova crkva približava kasnopaladijevskom tipu crkava.¹³⁶

3.4. Crkva sv. Petra i Pavla u Svetom Petru u Šumi

Naselje Sveti Petar u Šumi nalazi se iznad Limske drage, između Pazina i Kanfanara, a ime je je dobilo po samostanu kojeg su osnovali benediktinci u 12. stoljeću, a onda su ga preuzeli pavlini u 15. stoljeću. U razdoblju od 15. do 18. stoljeća oni su samostan temeljito preuredili, a sagradili su i crkvu posvećenu 1755. godine, kojom su donijeli srednjoeuropsko arhitektonsko rješenje, te time utjecali na brojne okolne gradnje.¹³⁷ Radmila Matejčić ovu crkvu izdvaja kao najljepši i najkvalitetniji sakralni spomenik barokne arhitekture nekadašnje Pazinske grofovije. Kao mogući razlog takve kvalitete i raskošnosti navodi želju pavlinaca za isticanjem svoje važnosti u Istri i za potiskivanjem isusovaca. Od tuda proizlazi reprezentativna dekoracija.¹³⁸

Supetarska crkva je jednobrodna, nadsvođena bačvastim svodom i ima dva para bočnih kapela. Svojom građevnom konstrukcijom i načinom osvjetljenja prostora, ova crkva pokazuje jak utjecaj srednjoeuropskih dvoranskih crkava 17. i 18. stoljeća. Iznad kapela nalaze se galerije za redovnike kroz koje je dolazila svjetlost u prostor broda. Zbog izrazite kompleksnosti interijera, svjetlost koja ulazi u crkvu daje svojevrzni scenski dojam, što je jedna od važnih značajki baroka. (Slika 33.) Kapele u donjem dijelu i galerije u gornjem dijelu, odvojene su međusobno masivnim zidnim stupcima koji podupiru svod. Ti se arhitektonski elementi nazivaju „Wandpfeileri“, a mogu se opisati kao „u tijelo crkve uvučeni

---

¹³⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 75.

¹³⁷ IVAN MATEJČIĆ, Sveti Petar u Šumi, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005., 772.

¹³⁸ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 453.

kontrafori“.¹³⁹ Crkva je nadsvođena križno-bačvastim svodom što daje dojam vertikalnosti, prekinut snažnim horizontalnim vijencem koji se na mjestima oko pilastara lomi.¹⁴⁰

Pročelje crkve dovršeno je 1773. godine i ukazuje na utjecaj crkve Andreje Pozza u Trentu, sagrađene od 1700. do 1711. godine.¹⁴¹ Oba su pročelja vertikalno pilastrima podijeljena na tri dijela, a horizontalno gređem na dva dijela. (Slika 34.) Imaju samo jedan portal i iznad njega veliki prozor polukružno završen, koji se proteže kroz donji i gornji horizontalni dio na način da presijeca gređe. Vertikalno oba pročelja završavaju atikom s volutama na krajevima, samo se na Pozzovoj crkvi u Trentu atika proteže cijelom širinom crkve, a na supetarskoj crkvi obuhvaća sam središnji dio, dok se na bočnim dijelovima javljaju dekorativni nastavci. U bočnim dijelovima imaju niše sa skulpturama svetaca, a supetarska crkva ima i nišu sa sveticom u središnjem dijelu. Upravo ta pojedinost razlikuje ova dva pročelja i povezuje pročelje supetarske crkve s pročeljem crkve pavlinskog samostana u Lepoglavi.¹⁴²

Osim navedenih značajki koje ukazuju na srednjoeuropski utjecaj, crkva u Svetom Petru u Šumi pokazuje i utjecaje jadranske graditeljske tradicije poput velikih polukružnih prozora u prostoru kapela. Iako se u interijeru javljaju spomenuti arhitektonski elementi „Wandpfeileri“ karakteristični za srednjoeuropske crkve, način na koji su zidovi odvojeni širokim gređem od svodne zone odgovara jadranskoj tradiciji.¹⁴³

Pavlinska crkva u Svetom Petru u Šumi svojim je načinom gradnje utjecala na okolne projekte, pa je tako veliki utjecaj imala prvenstveno na izgradnju župne crkve u Kringi koja pokazuje velike podudarnosti u arhitektonskim elementima, ali i na župnu crkvu u Tinjanu. Crkva u Kringi posvećena je isto sv. Petru i Pavlu, te je godina izgradnje 1768. uklesana u zaglavni kamen. (Slika 35.) U unutrašnjosti se ponovo javljaju „Wandpfeileri“ koji odvajaju dva para kapela, izolirano pjevalište, na pročelju je javlja veliki prozor iznad portala, te iznad njega niša s kipom svete. Razlika na pročelju je nedostatak pilastara koji dijele pročelje crkve u Svetom Petru u Šumi, i izostanak bočnih niša sa svecima u donjem dijelu. Razlog tome je vjerojatno to što je crkva ostala nedovršena sve do kraja 19. stoljeća kada se nastavlja prema projektu Girolama Ceppe iz 1882. godine, što se prepoznaje po drugačijoj žbuci na

---

¹³⁹ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 99.

¹⁴⁰ RADMILA MATEJČIĆ, (bilj. 4), 453.

¹⁴¹ Andrea Pozzo (1642-1709) bio je salikar, arhitekt i teoretičar perspektive rođen u Trentu, a umro u Vienni. Bio je veliki poznavatelj perspektive koju je koristio na slikarskim i arhitektonskim djelima. Preuzeto: Pozzo Andrea, *Enciclopedia italiana*, <http://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-pozzo/>, posjećeno: 2.8.2015.

¹⁴² VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 102.

¹⁴³ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 102-103.

gornjim dijelovima pročelja i na svetištu. Prema tom projektu crkva je bačvasto nadsvođena, a svod je oblikovan drvenom građom čime se napušta utjecaj rješenja crkve iz Svetog Petra u Šumi.¹⁴⁴ Župna crkva u Tinjanu, mjestu nedaleko Kringe, građena je zapravo po uzoru na crkvu u Kringi i dovršena je 1773. godine. (Slika 36.) Po većini elemenata tinjanska crkva ponavlja raspored župne crkve u u Kringi, pa tako i crkve u Svetom Petru u šumi, osim plitko uvučenog trokutnog zabata na vrhu pročelja, izostavljenih prozora iznad ulaza, plitkih kapela, svoda građenog od drva i oblikom trijumfalnog luka u unutrašnjosti.¹⁴⁵ Ti elementi značajke su kasnopaladijevskog tipa crkava i ukazuju na već spomenuto mješanje i ispreplitanje utjecaja na području Istre.

---

¹⁴⁴ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 103-106.

¹⁴⁵ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 108.

4. Zaključak

Proučavanjem i analiziranjem značajki crkava građenih u 18. stoljeću na području Istre, može se primijetiti koliko njihove arhitektonske značajke i oblikovanje u isto vrijeme ovise o društveno-političkim prilikama područja na kojem se nalaze, ali i o obilježjima crkava sagrađenih u isto vrijeme na tom i širem području.

U najvećem broju primjera utjecaji su podijeljeni, na području koje je bilo pod venecijanskom vlašću prevladava utjecaj talijanske, prvenstveno venecijanske arhitekture i Palladijevih arhitektonskih rješenja, dok na području koje je pripadalo Austrijskom Carstvu prevladavaju srednjoeuropski utjecaji. Odnosno, kao što se kasnopaladijevske crkve nalaze na nekadašnjem venecijanskom teritoriju, crkve pićansko-senjske skupine javljaju se isključivo na teritoriju Istre i Hrvatskog primorja koji je bio pod austrijskom upravom. Padom Venecije 1797. godine takva se izrazita podijeljenost počinje ublažavati i dolazi do susreta venecijanske i srednjoeuropske arhitektonske tradicije, od kojih je venecijanska nadmoćnija i njezina se rješenja počinju javljati i na austrijskom području.¹⁴⁶ Pravi primjer je crkva u Semiću pod Ćićarijom gdje se u drugoj polovici 18. stoljeća gradi crkva kasnopaladijevskih odlika iako u jednostavnijoj varijanti, odnosno bez kapela. Osim toga, crkva u Tinjanu pravi je primjer povezivanja značajki dvaju arhitektonskih tipova obrađenih u ovom radu. Važno je napomenuti kako talijanski elementi koji se javljaju u izgradnji istarskih crkava u 18. stoljeću, nisu isključivo venecijanskog porijekla, što pokazuje ranije obrađena pavlinska crkva u Svetom Petru u Šumi. Taj primjer pokazuje stapanje utjecaja proćelja isusovačke crkve u Trentu i srednjoeuropskog utjecaja koji je vidljiv u unutrašnjosti. Također, bazilikalno osvjetljenje broda koje se javlja u crkvama pićansko-senjske skupine, talijanskog je porijekla. Iz svega navedenog možemo zaključiti da se navedene crkve prema istaknutijim obilježjima mogu podijeliti u dvije skupine različitih značajki, no ta podjela ne isključuje međusobno ispreplitanje određenih značajki. Time se potvrđuje već poznata činjenica vezana uz povijesno umjetnička istraživanja, a odnosi se na snagu utjecaja različitih kultura i ispreplitanje unutar vremenski bliskih stilskih razdoblja.

Spomenutu ovisnost o društveno-političkim prilikama potvrđuje i činjenica da je izgradnja crkava često premašivala skromne mogućnosti lokalnih zajednica radi čega su radovi izgradnje trajali duže od planiranog. Nerijetki su i slučajevi kada su radovi potpuno obustavljeni i kada je građevina, poput ranije spomenute umaške crkve Blažene Djevice

---

¹⁴⁶ VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 6), 195.

Marije, ostala nedovršena. Također, arhitektonski projekti pregradnje starijih i gradnje novih crkava, često su prouzrokovali promjene u urbanističkom izgledu naselja. Projektiranje crkava većih razmjera ili izmijenjene orijentacije dovodilo je do drugačijeg formiranja trgova i dijelova naselja, što je bio slučaj kod izgradnje župnih crkava u Umagu i Bujama. U slučajevima površinski manjih gradića i naselja, izgradnjom crkava mijenjao se izgled i ukupni dojam cijelog mjesta.

Primjeri crkava koje sam navela u ovom radu pokazuju proces usvajanja različitih utjecaja i stilskih značajki koje se šire umnažanjem usvojenih predložaka. U sklopu sakralnih građevina došlo je i do procvata kiparske i slikarske produkcije, te je sve to dovelo do uzdizanja, razvoja i napretka istarske sredine. Uzimajući u obzir sve ranije navedene elemente, možemo zaključiti koliko je veliku urbanističku, društvenu i umjetničku važnost imala izgradnja sakralnih objekata na tako relativno maloj površini kao što je istarski poluotok.

SAŽETAK

Razdoblje 18. stoljeća obilježeno je gospodarskim, ekonomskim i umjetničkim uzdizanjem istarskog poluotoka, koji se oporavljao od godina obilježenih kugom i ratovima. U to vrijeme sakralna arhitektura Istre doživljava veliki procvat obnovom starijih srednjovjekovnih i renesansnih crkava ili gradnjom u potpunosti novih građevina. Prilikom gradnje arhitekti projektiraju tipološke modele koji većinom slijede venecijanske uzore, uz prilagodbu lokalnim potrebama i financijskim mogućnostima naručitelja. Zbog ondašnje političke podjele Istre, osim venecijanskog utjecaja ističe se i srednjoeuropski utjecaj, odnosno utjecaj austrijskog teritorija. Upravo sukladno tim utjecajima sakralna arhitektura 18. stoljeća može se promatrati kroz dvije tipske skupine koje se razlikuju ugledanjem na različite uzore i gradnjom na teritoriju različite političke vlasti. U radu su prikazane značajke kasnopaladijevskog tipa i tipa crkava koje spadaju u pićansko-senjsku skupinu, te su obje skupine potkrijepljene primjerima crkava na istarskom teritoriju.

Ključne riječi: barok, Istra, crkve 18. stoljeća, kasnopaladijevski tip, pićansko-senjska skupina, Mletačka Republika, Austrijsko Carstvo

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. *Karta Istre s mletačko-austrijskom granicom.* Preuzeto:

<http://istralaviorao.hr/Izlozba/OsnovnePovjesneSmjernice>

Slika 2. *Andrea Palladio, tlocrt crkve Il Redentore u Veneciji.* Preuzeto:

http://www.greatbuildings.com/cgi-bin/gbc-drawing.cgi/Redentore_Church.html/Redentore_Plan.jpg

Slika 3. i Slika 4. *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Pelegrina u Umagu- vanjski izgled crkve i zvonika, i unutrašnjost.* Preuzeto: <http://www.mgu-mcu.hr/hrv/index.asp?p=umag>

Slika 5. *Crkva Uznesenja Marijina u Buzetu.* – unutrašnjost. Preuzeto: <http://www.explore-istria.com/destinations/buzet/buzet>

Slika 6. *Crkva sv. Marije od Anđela u Poreču.* Preuzeto:

<http://www.panoramio.com/photo/104382504>

Slika 7. *Giorgio Massari, crkva I Gesuati (Santa Maria del Rosario) u Veneciji.* Preuzeto:

<http://www.chorusvenezia.org/en/church-of-santa-maria-del-rosario-gesuati>

Slika 8. *Drveni model crkve sv. Servula u Bujama.* Snimila: Paola Peršić

Slika 9. *Crkva sv. Servula u Bujama* – unutrašnjost. Snimila: Paola Peršić

Slika 10. *Crkva sv. Servula u Bujama* – pročelje i zvonik. Snimila: Paola Peršić

Slika 11. i Slika 12. *Crkva sv. Vida, Modesta i Krešencije u Grožnjanu-* unutrašnjost i izgled pročelja. Preuzeto: <http://zkahlina.ca/cro/?p=8459>

Slika 13. i Slika 14. *Crkva i samostan sv. Franje Asiškog u Rovinju-* prikaz kompleksa i unutrašnjost crkve. Preuzeto: <http://www.inforovinj.com/hrv/rovinj/znamenje/franjevacki-samostan.asp>

Slika 15. *Crkva sv. Lovre u Semiću.* Snimila: Paola Peršić

Slika 16. *Crkva sv. Mihovila u Frati* – prikaz smještaja crkve i zvonika. Preuzeto: <http://kiko-unico.com.hr/tar-vabrigapreporucena-destinacija-za-vas-godisnji-odmor/>

Slika 17. *Crkva sv. Martina u Taru- tlocrt.* Preuzeto: VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil.* Zagreb, 2004.

Slika 18. *Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Humu – pročelje crkve i zvonik.*
Snimila: Paola Peršić

Slika 19. *Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Humu – unutrašnjost.* Snimila: Paola Peršić

Slika 20. *Crkva sv. Martina u Dolenjoj Vasi.* Snimila: Paola Peršić

Slika 21. Veduta Pićna iz knjige J.W. Valvasora „Topographia Ducatus Carolinae modernae“, 1679.

Slika 22. *Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije u Pićnu – zvonik.* Snimila: Paola Peršić

Slika 23. *Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije u Pićnu – glavni oltar s prikazom Navještenja autora Valentina Metzingera.* Snimila: Paola Peršić

Slika 24. *Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije u Pićnu – pročelje.* Snimila: Paola Peršić

Slika 25. *Crkva sv. Nikole u Pazinu – svod svetišta.* Snimila: Paola Peršić

Slika 26. Veduta Pazina iz knjige J.W. Valvasora „Topographia Ducatus Carolinae modernae“, 1679.

Slika 27. *Crkva sv. Nikole u Pazinu – tlocrt.* Snimila: Paola Peršić

Slika 28. *Crkva sv. Nikole u Pazinu - pročelje i zvonik.* Preuzeto: <http://www.kulturni-turizam.com/hrv/sadrzaj/pazin/775/opsirnije/>

Slika 29. *Crkva sv. Vida, Modesta i Kresencija u Gračišću – unutrašnjost.* Snimila: Paola Peršić

Slika 30. *Crkva sv. Vida, Modesta i Kresencija u Gračišću – pročelje.* Snimila: Paola Peršić

Slika 31. *Crkva sv. Marka u Veprincu.* Preuzeto: <http://fluminensia.org/veprinac-mjesto-s-najljepsim-pogledom>

Slika 32. *Grad Mošćenice.* Preuzeto: <http://www.tz-moscenicka.hr/hr/moscenice/16/15>

Slika 33. i Slika 34. *Crkva sv. Petra i Pavla u Svetom Petru u Šumi – unutrašnjost i pročelje sa zvonikom.* Preuzeto: <http://www.svpetausumi.hr/Crkva.aspx>

Slika 35. *Crkva sv. Petra i Pavla u Kringi* – pročelje i zvonik. Preuzeto:

<http://swirl.blogger.index.hr/default.aspx?tag=kringa+i+tinjan>

Slika 36. *Crkva sv. Šimuna i Jude u Tinjanu* – pročelje. Preuzeto: <http://www.central-istria.com/hr/odredista-destinations/tinjan/vodic-po-Tinjanu#prettyPhoto>

POPIS LITERATURE

Knjige

BRANKA ANTONIĆ, *Oporuka porečkog biskupa Gašpara Negrija*. Pazin, 2000.

ŽELJKO BISTROVIĆ, Veprinac, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.

NARCISA BOLŠEC FERRI, BRANKA MILOŠEVIĆ, Baština Umaga i okolice, u: *Umago-monografija grada Umaga*, (ur.) Sanja Benčić, Ivana Martinčić, Branka Milošević, Dimitrij Sušan, Neven Ušumović. Pučko otvoreno učilište „Ante Babić“ Umag, 2012.

MARIJAN BRADANOVIĆ, Umag, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.

MARIJAN BRADANOVIĆ, Buje, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.

VIŠNJA BRALIĆ, NINA KUDIŠ, *Slikarska baština Istre- djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*. Zagreb, 2006.

MARINO BUDICIN, Rovinj, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.

BRANKO FUČIĆ, *Istarske freske*. Zagreb, 1963.

IVAN GRAH, Cecotti, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.

KATARINA HORVAT-LEVAJ, Barokna arhitektura, u: *Hrvatska umjetnost- povijest i spomenici*. Zagreb, 2010.

DEBORAH HOWARD, *The Architectural History of Venice*. Yale University Press, London, 2002.

VEDRAN KOS, Mošćenice, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.

NINA KUDIŠ, Poreč, crkva Gospe od Anđela, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 2011.

VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*. Zagreb, 2004.

- IVAN MATEJČIĆ, Sveti Petar u Šumi, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- RADMILA MATEJČIĆ, Sakralna arhitektura u Istri i na kvarnerskim otocima, u: *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb, 1982.
- ROBERT MATIJAŠIĆ, Grožnjan, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- ROBERT MATIJAŠIĆ, Semić, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- ROBERT MATIJAŠIĆ, Tar, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- ROBERT MATIJAŠIĆ, Hum, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- ROBERT MATIJAŠIĆ, Dolenja Vas, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- ROBERT MATIJAŠIĆ, Gračišće, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- JOHN MCANDREW, *Venetian architecture of the early Renaissance*. London, 1980.
- SUNČICA MUSTAČ, Završje, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- BRUNO NEFAT, Dongetti da Pirano, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- NATAŠA NEFAT, Frata, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- ELVIS ORBANIĆ, Zara Antonio, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- ELVIS ORBANIĆ, Pićanska biskupija, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Miroslav Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb, 2005.
- MILAN PELC, Barok, u: *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*. Zagreb, 2012.
- MILAN PRELOG, *Poreč, grad i spomenici*. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 2007.

LIONELLO PUPPI, Andrea Palladio. Milano, 1999.

MIRIJAN RIMANIĆ, Pazinski grb, Postanak i razvitak grba grada Pazina, Pazin, 2006.

RADOSLAV TOMIĆ, Barokno slikarstvo u jadranskoj Hrvatskoj, u: *Hrvatska umjetnost-povijest i spomenici*. Zagreb, 2010.

Časopisi i zbornici

ZDENKO BALOG, Mrežasti i zvjezdasti svod u Istri, u: *Buzetski zbornik br.39*, 2012., (ur.) Elena Grah Ciliga

VLADIMIR MARKOVIĆ, Neopaladijevske jednobrodne crkve 18. stoljeća u sjevernojadranskoj Hrvatskoj, u: *Prijatelj zbornik II: Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Kruna Prijatelja*, (ur.) Joško Belamarić., Split, 1992.

VLADIMIR MARKOVIĆ, Crkva sv. Servola u Bujama- izgradnja i arhitektura, u: *Peristil-zbornik radova za povijest umjetnosti*, svezak 34. Zagreb, 1991.

Internetske stranice

LORENZO FINOCCHI GHERSI, Antonio Gaspari, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-gaspari_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-gaspari_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno: 17.7.2015.

HELLMUT HAGER, Francesco Contini, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-contini_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-contini_(Dizionario_Biografico)/), posjećeno: 17.7.2015.

GIULIO LORENZETTI, Giovanni Marchiori, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-marchiori_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-marchiori_(Enciclopedia-Italiana)/), posjećeno: 17.7.2015.

RENATO LUNELLI, Gaetano Antonio Callido, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/gaetano-antonio-callido_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/gaetano-antonio-callido_(Enciclopedia-Italiana)/), posjećeno: 17.7.2015

MICAELA MANDER, Giorgio Massari, *Enciclopedia italiana*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/giorgio-massari_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giorgio-massari_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno: 17.7.2015.

MARGARET ANN RICHARDSON, Andrea Palladio, u: *Encyclopedia Britannica*,
<http://www.britannica.com/biography/Andrea-Palladio>, posjećeno: 13.7.2015.
http://www.greatbuildings.com/buildings/Redentore_Church.html, Posjećeno: 16.7.2015.
The Editors of Encyclopedia Britannica, Enciclopedia Britannica-
<http://www.britannica.com/biography/Jacopo-Sansovino>, posjećeno: 17.7.2015.
The Editors of Encyclopedia Britannica, Enciclopedia Britannica-
<http://www.britannica.com/topic/Contarini-family>, posjećeno: 17.7.2015.
Enciclopedia italiana, <http://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-pozzo/>, posjećeno:
2.8.2015.
Putovnica.net, Preuzeto: <http://www.putovnica.net/odredista/hrvatska/zavrse>, posjećeno:
21.7.2015.